

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Stalin i läromedlen - En undersökning av hur Stalin,
kommunismen och terrorn behandlas i läromedel i
historia för gymnasiet mellan åren 2009-2012

Alexander Svensson och Viktor Almqvist

LAU395 resp. LAU390

Handledare: Lena Olsson

Examinator: Carl Cassegård

Rapportnummer: VT14-2480-16

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Abstract

Examensarbete inom lärarutbildningen

Titel: Stalin i läromedlen – En undersökning av hur Stalin, kommunismen och terrorn behandlas i läromedel i historia för gymnasiet mellan åren 2009-2012

Författare: Alexander Svensson, Viktor Almqvist

Termin och år: Vt 2014

Kursansvarig institution: Sociologiska institutionen

Handledare: Lena Olsson

Examinator: Carl Cassegård

Rapportnummer: VT14-2480-16

Nyckelord: Stalin, Läromedel, Terror, Kommunism, Sovjetunionen, Ideologi

Studien syftar till att undersöka hur svenska gymnasieläromedel i historia från åren 2009-2012 beskriver och förklarar den sovjetiska terrorn och den ideologi och politik som fördes under Stalins tid i Sovjetunionen. Detta sätts sedan i relation till berörda styrdokument för gymnasieskolan. Undersökningen är till sin natur kvalitativ och bygger på studiet av primärkällor i form av läromedel, styrdokument och ställs sedan i relation den tidigare forskning som berör Stalins terror.

I undersökningen har vi kommit fram till att det i svenska läromedel förekommer förenklingar av både framställning och förklaring till terrorn. Terrorn, politiken och ideologin framstår i de flesta läromedlen som svåra att hålla isär och några försök till förklaringar av begreppen görs inte. Läromedlen visar tydligt en svag koppling till det rådande forskningsläget inom ämnet. Innehållet i de undersökta läromedlen stämmer dåligt överens med de aktuella styrdokumenterna eftersom delar av Skolverkets syfte och mål med undervisningen inte uppnås i dessa läromedels behandling av Sovjetunionen och den sovjetiska terrorn. De didaktiska konsekvenserna av läroböckernas framställningar är att eleven får svårt att utveckla ett historiemedvetande och svårigheter att utveckla förmågan att se en historisk händelse ur olika perspektiv. En mer nyanserad framställning med fler perspektiv och begreppsförklaringar i läromedlen hade kunnat öka eleverns möjlighet till att utveckla de av Skolverket efterfrågade färdigheterna.

Förord

Under hösten 2012 besökte vi den plats som för alltid kommer att symbolisera mänsklighetens yttersta mörker och omänsklighet - förintelse lägret i Auschwitz. Efter besöket tog det några dagar innan vi kunde smälta erfarenheten i den mån att vi nu kunde börja prata om det på ett nyktert sätt. Under de följande dagarnas samtal om Förintelsen, fastslog vi att de monument och minnen av Förintelsen som manifesterats i framförallt Auschwitz på många sätt är en garant för folkmordets fortlevnad i våra medvetenanden. Händelsen har alltså blivit en del av vårt kollektiva historiemedvetande. Frågan vi nu ställde oss var: Lever den sovjetiska terrorn kvar i det kollektiva historiemedvetandet?

Förintelsens plats i dagens läromedel är idag given och den ges både utrymme, tid och fördjupat arbete inom undervisningen. Flera olika synvinklar och tankesätt kring händelsen är ett vanligt inslag i läromedlen och i dagens skola. Nedan följer undersökning som syftar till att studera läromedels framställning och förklaring av den sovjetiska terrorn mer känt som den "stora terrorn".

Innehållsförteckning

Bakgrund	4
Skolan och läromedlen	6
Begreppet ”terror”	6
Styrdokument	7
Gymnasieskolans kurser i historia	7
Ämnets syfte	7
Centralt innehåll – kursplaner.....	7
Syfte och problemformulering	9
Teori och litteratur	10
Peter Englunds tre teorier	10
Den ekonomiska teorin	10
Sabotage teorin	11
Teorin om Stalins lynne.....	11
Tre huvudlinjer i forskningsdebatten.....	12
Totalitarismen	12
Revisionismen.....	12
Postrevisionismen	13
Kandidatuppsatser	14
Summering.....	15
Material och metod	16
Tillvägagångssätt	16
Urval	17
Presentation av läromedlen.....	17
Gleerups	17
Liber.....	18
Etiska överväganden.....	18
Reliabilitet	19
Validitet	19
Generaliserbarhet.....	19
Resultat	20
Hur beskrivs och förklaras Stalins politiska styre och terror i Sovjetunionen i de undersökta läromedlen?	20
Gleerups	20
Liber.....	24
Summering av fråga ett.....	26
Hur framställs den kommunistiska ideologin i beskrivningen av Stalins styre?.....	27
Gleerups	27
Liber.....	30
Summering av fråga två.....	32
Är framställningen i linje med skolans styrdokument?	33
Sammanfattning av resultatet	33

Slutdiskussion	36
Jämförelse med tidigare forskning	36
Didaktiska konsekvenser	37
Framtida forskning	39
Referenslista.....	40

Bakgrund

Det var kallt och blåsten låg på. Hon huttrade, för pälsen hon bar var sliten och hennes filtstövlar var blöta. Det enda hon inte frös om var huvudet, för den öronlappsmössa i kalvskinn hon hade på sig var varm. Och den hade alltså tillhört Josef Stalin; någon gång - hon ville minnas att det var efter en konferens för marxistiska jordbruksexperter i slutet av 1929 - hade han varit hemma hos dem och då i tamburen råkat förväxla sin mössa med hennes pappas. Och nu bar hon den, på väg till sin av Stalin beordrade avrättning. (Englund, 1996:51)

Kvinnan som till sin egen avrättning bar sin egentliga bödels mössa hette Anna Larina Bucharina och året var 1938. Den svenska historikern Peter Englund beskriver åren 1937-1938 som åren då den illusion den sovjetiska befolkningen levde kom att nå sitt slut. De hade åren innan kunnat leva vid sidan av den av Stalin iscensatte hungersnöden i Ukraina, norra Kaukasus och Kazakstan som ledde till fyra miljoner människors död, då 20-talets sociala och ekonomiska optimism givit dem hopp och tro på denna ”nya människa” och denna ”nya värld” som skulle skapas i det första socialistiska landet i mänsklighetens historia. Denna dröm kom nu att förvandlas till en mardröm för den sovjetiska befolkningen. ”Jezjovsjtjanan” eller som den också kallas - den stora terrorn inleds nu (Englund, 1996).

Händelsen har länge varit känd i västvärlden men efter det att Sovjetunionen föll kunde historiker och forskare genom att massgravar och arkiv öppnats för omvärlden bekräfta vad många befarat. Bolsjevikernas världsbild beskrivs av Englund (1996) som präglad av paranoia, föreställningar av yttre och inre hot och en aldrig sinande rädsla för konspirationer mot dem själva. Detta leder till att helvetet bryter ut våren 1937 och hundratusentals människor arresteras och avrättas i ett virrvarr av lösa och inte så sällan oriktiga anklagelser. Det sovjetiska säkerhetsorganet NKVD slog med brutal kraft till mot allt och alla inom det egna kommunistpartiet, även de som var Stalin trogen. Han skildrar en tid då partimedlemmar, vanliga sovjetiska invånare, högt rankade militärer (till den nivå att alla generaler inom Röda armén fängslades eller avrättades, vilket enligt författaren ledde till att Tyskland under den första tiden av operation Barbarossa sånär krossade Röda armén), högt uppsatta administratörer och industri- och näringsledare inte längre kunde komma undan anklagelser och anklagelser eftersom dessa kom från alla håll ofta helt omöjliga att med rationella handlingar och beslut motverka. Ingen satt säkert. Bara under år 1937 arresterades 353 074 människor (Englund, 1996:61-62).

Han skriver att det mest absurda med denna terrorkampanj där miljontals människor arresterades för brott mot staten är att det sannolikt inte var någon som faktiskt var skyldig för det brott man anklagades för. De var alla fångar i en fantasi. Denna fantasi gjorde att det år 1938 endast kvarstod 2 miljoner medlemmar av partiet (jämför med 1932 års medlemsantal på 31,5 miljon medlemmar) (Englund, 1996:62-63). Vad som hände med resterande delen av de 29,5 miljoner medlemmarna är svårt att fastslå men Englund försöker ta ett samlat grepp kring offren under terrorn och pratar om siffror upp mot 2,5 miljoner arresterade, minst 700 000 avrättade, 86582 bekräftade dödsfall i fångelser, upp emot 1 miljon döda människor i Gulag-lägren och sedan 390 000 avlidna bönder och kulaker på olika områden runt Sovjetunionen. Hur många människor vars död aldrig registrerades och som aldrig kommer kunna få upprättelse är oklart men även den siffran torde vara skrämmande hög. Det står klart att detta politiska initiativ taget av Stalin år 1937 måste räknas, om inte som det absolut värsta, i alla fall som ett de värsta brotten mot mänskligheten i historien.

Under 1900-talet, som både räknas som de moderna framstegens århundrade men som också är det mörkaste århundradet i människans historia, bragds 138 miljoner människor om livet genom krig, folkmord och konflikter. Detta innebär att det under det förra seklet dödades fler människor än under alla sammanlagda tidigare sekler. Han ställer sig frågan hur detta sekel fyllt av drömmar och löften om en bättre framtid kunde bli det mest våldsamma och för den delen det mest tragiska sekel i vår historia (Englund, 1996:8).

Sociologen Zygmunt Bauman ställer den obekväma frågan om hur moderniteten som speglar det förra århundradet där tron på mänsklighetens tekniska och rationella landvinningar kom att resultera i förintelsen av Europas judiska befolkning och på så vis lade vägen för det mest fasansfulla brott någonsin begånget (Bauman, 1991).

1900-talet framstår ofta som det århundrade där stora delar av mänskligheten kom att få det bättre. Det är århundradet där demokratin får sitt fäste och även den tid där jordens befolkning kom att flerdubblas på grund av ny teknik och bättre levnadsförhållanden. Inledningen till detta århundrade speglades av tron på människan, tekniken och människan som en politisk snarare än en religiös varelse. Detta århundrade skulle bli de stora idéernas tid men tron på framtiden och dessa idéer blev snabbt problematisk i och med det första världskriget där de tekniska landvinningarna istället vändes mot människan i syfte att skada och förgöra. Englund och Bauman tar upp dualiteten i detta händelserika århundrade och ställer framgångarna i kontrast till de stora brott som begicks under 1900-talet. Sovjetunionens roll i dessa brott är idag fastslagen och man pratar om "det socialistiska experimentet" där stora idéer utarbetade på 1800-talet skulle leda den nya människan in i framtiden. Något kom här att gå väldigt snett och miljontals människoliv gick under i arbetet mot denna nya värld.

Vilken bild ger vi idag våra elever av det stora 1900-talet och framförallt den terror som så obevekligt begicks i skuggan av de storslagna idéerna? Som historielärare blir denna fråga relevant eftersom denna tid kan framställas och ses på två vitt skilda sätt. Bör vi se det förra århundradet som framstegens tid eller som den tid då mänskligheten kom att falla in i mörker? Alexander Svensson menar att läromedel i historia på ett nyanserat sätt går igenom Förintelsen och där aktuella läromedel ger exempel på olika förhållningssätt och förklaringsmodeller till händelsen, något som ger eleverna goda verktyg för förståelse av vad som skedde.

Som historielärare är det något positivt att läromedlen ger ett bra stöd till undervisningen om förhållanden och politiken under Hitlertiden. Men vi frågade oss om aktuella läromedel lika ingående beskriver och förklarar brotten begånna under Stalins styre. Vi är medvetna om att den systematik och överlagda råhet som definierar Förintelsen gör att den ges ett större utrymme och kräver mycket fördjupning för att greppa. Att fler människor dog i Sovjetunionen under Stalins tid och framförallt det faktum att det finns flera utarbetade och nyanserade förklaringsmodeller av händelsen i svensk forskning gör en undersökning av aktuella läromedels framställning och förklaring av Stalins tid vid makten motiverad.

Den kommunistiska ideologin framställs ofta som en viktig komponent i den sovjetiska terrorn. Den kan alltså ses som en förklaring till terrorn, vilket vi anser kan vara problematiskt. Historikern Klas-Göran Karlsson skriver i sin forskningsöversikt *Brott mot mänskligheten under kommunistiska regimer* att man inte kan tala om "kommunismens brott", då en ideologi är ett system av idéer och inte kan utföra brott (Karlsson, 2008:5). Han menar dock att regimer, kollektiv och individer begått brott i kommunismens namn. Därför anser vi

att det är relevant att undersöka hur läromedel i historia förhåller sig till den kommunistiska ideologin i sin framställning av den sovjetiska terrorn.

Skolan och läromedlen

Fram till 1971 förhandsgranskades historieämnets basläromedel i den objektivitetsgranskning som utfördes av den statliga läromedelsnämnden genom SIL (Statens institut för läromedel) (SIL, PM 1988-09-07). Idag är det pedagogernas uppgift att utvärdera och välja lämpliga läromedel i undervisningen. Att granska läromedel ställer höga krav på lärarna (Skolverket 2006, Rapport 285:51 *I enlighet med skolans värdegrund*). Detta lämnar således historieläraren att själv avgöra vilka böcker denne vill använda i sin undervisning. Samtidigt visar undersökningar att läroboken fortfarande har en stark roll i skolan. Lärarna uppfattar att läroboken är en garant för att de följer styrdokumentet för skolan och med andra ord har läroboken fått en legitimerande roll (Skolverket 2006, Rapport 284 s.10 ff., *Läromedlens roll i undervisningen*).

Begreppet ”terror”

Vi har valt att genomgående använda oss av begreppet ”terror” när vi talar om de brott mot det sovjetiska folket som utfördes av den sovjetiska staten under tiden då Stalin satt vid makten. Ett alternativ till detta hade varit att använda begreppet ”folkmord”, men inom detta begrepp ryms inte andra brott såsom tvångsarbete, tvångsflyttningar, svält, angiveri, censur och begränsningen av människors rätt att uttrycka sig. Vi menar att begreppet ”terror” på ett bättre sätt fångar in även dessa brott. Klas-Göran Karlsson fastslår dessutom i sin forskningsöversikt att just begreppet ”terror” är den hävdvunna benämningen bland forskarna när man talar om den sovjetkommunistiska regimens brott (Karlsson, 2008:6). När vi i vår studie talar om terror innefattar det alltså det som i vissa källor vi använt oss av i vår studie benämner som ”folkmord” eller ”brott mot mänskligheten”.

Styrdokument

Nedan följer en kort genomgång av gymnasieskolans kurser i historia och följs därefter av ämnets syfte och avslutas med ämnets centrala innehåll för de olika kurserna enligt läroplanen för gymnasieskolan Lgy 11.

Gymnasieskolans kurser i historia

Historia 1a1 är en 50-poängskurs för yrkesprogram som enligt Skolverket är en ”översiktlig kronologisk kurs med fördjupningar kring senare århundraden” (Skolverket, 2011) som betonar medborgarkunskap och främjar personlig utveckling. Denna kurs går att komplettera med kursen historia 1a2 som hämtar centralt innehåll från historia 1b för att på så vis bli en högskoleförberedande kurs.

100-poängskursen Historia 1b är, förutom att som historia 1a1 vara en översikt kurs med fördjupningar i senare århundraden, en kurs med teoretiska inslag rörande historiska förklaringar och metodologiska inslag när det gäller arbete med källor (Skolverket, 2011). Kursen är högskoleförberedande.

Historia 2a är en 100-poängskurs som fokuserar på teoretiska och metodologiska moment. I denna fördjupningskurs är arbetet med historiska frågeställningar, begrepp, förklaringsmodeller och arbete med historiskt källmaterial de centrala utgångspunkterna. Valet av stoff är här valfritt. (Skolverket, 2011)

Historia 2b – kultur är en 100-poängskurs med fördjupad teoretisk och metodologisk fokus. Denna kurs har en kulturhistorisk inriktning där konst- och kulturbegrepp används i ett historiskt sammanhang. Valet av stoff är här valfritt (Skolverket, 2011).

Historia 3 är en 100-poängskurs med ytterligare teoretisk och metodologisk fördjupning. I denna kurs ska eleven tränas i att arbeta med primärkällor. Valet av stoff är här valfritt (Skolverket, 2011).

Ämnets syfte

Historieämnets syfte är gemensamt för alla kurserna och sammanfattas på följande sätt av Skolverket:

Undervisningen i ämnet historia ska syfta till att eleverna breddar, fördjupar och utvecklar sitt historiemedvetande genom kunskaper om det förflutna, förmåga att använda historisk metod och förståelse av hur historia används. Eleverna ska därigenom ges möjlighet att utveckla sin förståelse av hur olika tolkningar och perspektiv på det förflutna präglar synen på nutiden och uppfattningar om framtiden. (Skolverket, 2011)

Centralt innehåll – kursplaner

Kursernas centrala innehåll sammanfattas här med ökad fokus på de delar som är mest relevanta för vår undersökning.

I Historia 1a1 ska historien behandlas kronologiskt utifrån den europeiska epokindelningen. Industrialiseringen och demokratiseringen under de två senaste århundradena samt globala förändringsprocesser och händelser nämns särskilt. Exempel på sådana är ”migration, fredssträvanden, resursfördelning och ökat välbefinnande, internationellt samarbete, mänskliga rättigheter, jämställdhet, kolonialism, diktaturer, folkmord och konflikter” (Skolverket, Ämne - Historia, 2011). Dessutom ska kursen innehålla arbete med ”historiskt källmaterial som speglar människors roll i politiska konflikter, kulturella förändringar eller kvinnors och mäns försök att förändra sin egen eller andras situation” (Skolverket, Ämne - Historia, 2011). Här ska olika perspektiv tas utifrån exempelvis social bakgrund och etnicitet. Vidare ska bruket av historia av individer och grupper i samband med aktuella konflikter behandlas.

I påbyggnadskursen Historia 1a2 kompletteras föregående centrala innehåll med fokus på långsiktiga förändringsprocesser när det gäller exempelvis statsbildningar, jordbrukets utveckling och synen på makt och människovärde (Skolverket, Ämne - Historia, 2011). Ett mer avancerat arbete med källmaterial och en mer utvecklad diskussion om historiebruk i formandet av identiteter tillkommer också under denna kurs. Dessutom behandlar kursen ”långsiktiga historiska perspektiv på förändrade maktförhållanden och olika historiska förklaringar till dem” (Skolverket, Ämne - Historia, 2011).

Lägger man samman det centrala innehållet från Historia 1a1 och 1a2 får man det centrala innehållet för Historia 1b.

Historia 2a behandlar ”tematiska fördjupningar kring historiska frågeställningar av betydelse för individer, grupper och samhällen, till exempel lokalhistoria, global migration och kulturmöten, olika historiska världsbilder, synen på jämställdhet och människors värde samt resursutnyttjande och människors förhållande till naturen” (Skolverket, Ämne - Historia, 2011). I denna fördjupande kurs ska eleverna arbeta med historiska förklaringsmodeller och begrepp och deras tillämpning på historiska frågeställningar. Arbetet med att granska och tolka primärkällor fördjupas också i denna kurs. Slutligen är bruket av historia inom olika kulturformer något som tas upp i kursen.

Historia 2b-kultur har samma centrala innehåll som Historia 2a när det gäller arbete med förklaringsmodeller, begrepp, primärkällor och historiebruk. Det som skiljer kurserna åt är att i Historia 2b-kultur är det historiska innehållet av kulturhistorisk karaktär. Där behandlas ”tematiska fördjupningar kring historiska frågeställningar av betydelse för individer, grupper och samhällen ur ett kulturhistoriskt perspektiv, till exempel idéströmningar, mentaliteter och världsbilder, konstarnas utveckling samt de skiftande kulturella formerna för kommunikation genom tiderna” (Skolverket, Ämne - Historia, 2011).

I Historia 3 behandlas ”någon global förändringsprocess under 1800- och 1900-talen” och ”dess konkreta förlopp samt konsekvenser för samhällen, grupper och individer på regional eller lokal nivå” (Skolverket, Ämne - Historia, 2011). Metoder för arbete med primärkällor, källkritik, presentation av historiska undersökningar och hur historia används inom kulturarvssektorn utgör också det centrala innehållet i denna kurs.

Syfte och problemformulering

Syftet med denna studie är att undersöka hur aktuella läromedel mellan åren 2009-2012 framställer politiken och den kommunistiska idévärlden i relation till Stalin och terrorn under Stalins styre över Sovjetunionen. Undersökningen syftar vidare till att granska hur terrorn förklaras i läromedlen och hur läromedlens framställningar och förklaringar överensstämmer med styrdokumentens direktiv för undervisningen i historia på gymnasienivå och om man i läromedlen kan se spår av den tidigare forskningens teorier och förklaringar av den sovjetiska terrorn.

Följande tre problemformuleringar används i studien av läromedlen och styrdokumentet:

1. Hur beskrivs och förklaras Stalins politiska styre och terror i Sovjetunionen i de undersökta läromedlen?
2. Hur framställs den kommunistiska ideologin i beskrivningen av Stalins styre?
3. Är framställningen i linje med skolans styrdokument?

I slutdiskussionen kopplas resultatet av vår analys av läromedlen samman med vårt syfte att jämföra läromedlens framställningar och förklaringar med den tidigare forskningens sätt att förklara terrorn.

Teori och litteratur

Vi kommer att använda den aktuella forskningen och de teorier den tillhandahåller som ett problematiserande verktyg när vi diskuterar de resultat vi fått ut av vår kvalitativa studie av läromedlen som redogörs för i resultatdelen. I slutdiskussionen kommer vi alltså att jämföra de förklaringsmodeller läromedlen ger till terrorn med de teorier och förklaringsmodeller forskningen tillhandahåller. I slutdiskussionen kommer vi alltså att undersöka om det finns spår av denna forskning i de undersökta läromedlen.

Nedan följer en presentation av den forskning och de teorier vi kommer att använda oss av i vår diskussion om läromedlen och deras koppling till forskningen.

Peter Englunds tre teorier

I *Brev från nollpunkten* (1996) ger historikern Peter Englund en tydligt och nyanserad framställning av terrorn. Han har med hjälp av resor till Ryssland, studiet av brev, genomgående undersökningar i ryska arkiv och med hjälp av andra forskares undersökningar lyckats skildra terrorn på ett fångade och framförallt avslöjande och naket sätt. Englund gör även försök till att förklara händelsen och han söker efter svaret både i Stalins personlighet och genom studiet av ideologin (Englund, 1996). Englund presenterar tre förklaringsmodeller till den stora terrorn i Sovjetunionen. Dessa tre teorier har vi för enkelhetens skull kommit att kalla den ekonomiska teorin, sabotageteorin och teorin om Stalins lynne. Nedan följer en genomgång av dessa.

Den ekonomiska teorin

Englund skriver att de som sökt svaret på varför terrorn inleddes och nästintill bröt ryggen på hela det sovjetiska systemet i och med den enorma resurskraft som krävdes för att upprätthålla tusentals arresteringar varje dag, försöker finna en förnuftig förklaring till denna högst oförnuftiga händelse. Han skriver hur många försöker åläggga ett rationellt synsätt på terrorn. I detta försök till rationalisering lyfter han fram en teori som menar att drivkraften bakom terrorn var strikt ekonomisk. Enligt denna hypotes är avrättningarna och arresteringarna en utstuderad metod för att skapa arbetskraft till det sovjetiska samhällsbygget i områden där det inte bodde några människor. Han skriver att människor inte ville jobba på avlägsna områden i det enorma Sovjet och hur storebror då helt enligt rationella lagar då tvingade människor till arbete genom att arrestera dem och påtvinga dem skuld för brott som aldrig begåtts för att sedan deportera dem. Englund (1996) skriver att Gulag-systemet under en tid hade stor betydelse för den sovjetiska ekonomin men han menar bestämt att detta inte var anledningen till att man upprättade ett system av arbetsläger. Han skriver att dessa läger inte från början var planerade att fungera som arbetsläger utan att de från början var interneringsläger för vilsna medborgare vars åskådningar behövdes rätta till. När sedan kollektiviseringen iscensattes och alla motståndare till denna andra revolution var tvungna att sättas på samma ställe långt bort från det sovjetiska systemets centrum var lägren ett bra val.

Interneringslägren blev nu arbetsläger. I och med dess effektivitet sett till dammbyggen och gruvarbete kom man sedan att utveckla det hela och den stora uppgiften blev nu att bygga den så kallade Moskva-Volga-kanalen som blev det första riktigt stora projektet för Gulag-systemet. Författaren skriver att tanken var att alla projekt från början skulle genomföras av fria arbetare men Moskva-Volga-kanalen kom i slutändan att utföras av en halv miljon fångarbetare (Englund, 1996:74).

Anledningen till att detta projekt iscensattes är enligt författaren att det år 1937 fanns fler fångar än arbetsuppgifter i Sovjetunionen. Projektet tvingades alltså fram genom ett enormt överskott av fångar och arbetskraft, något som enligt honom själv bevisar att hela Gulag-systemet och terrorn inte föddes ur behovet av slavarbetskraft. Utrensningarna mellan åren 1937-38 var alltså inte ekonomiskt betingade. Han menar att svaret ej går att finna i denna teori. Intressant för denna studie är här att Englund (1996) menar på att terrorn inte var sprungen ur rationella politiska åtgärder. Han menar istället att det hela är ideologiskt betingat eftersom Sovjetunionen bars upp av ett politiskt system där ideologin sattes över ekonomin, något som han menar var hela tanken med systemet (Englund, 1996:76). Den sovjetiska socialismen skulle alltså stå över allt annat helt utan tanke på konsekvenserna av detta.

Sabotage teorin

En annan teori han beskriver är den om hur Stalin själv iscensatte det hela på allra högsta ort. Han släppte lös en best som drog över land och rike med syftet att sluka alla sabotörer och skadegörare. Han framhåller att dessa fiender alla var imaginära och terrorn sattes igång för att hitta lämpliga syndabockar och upprätthålla alla konspirationsteorier för att skylla alla plågor kollektiviseringen skapade och för att legitimera att framstegen var så dödligt få. Han skriver att yla med vargarna helt enkelt var ett sätt att skydda sig själv och befästa sin makt och hur den mörka sammansvärjningen mot systemet blev en passande förklaringsmodell till allt som hände eller inte hände i Sovjetunionen under denna tid (Englund, 1996:76–77).

Denna teori eller förklaringsmodell kan sammanfattas som ”sabotage teorin” och framstår i Brev från Nollpunkten (1996) som ganska rimlig i den sovjetiska ledningens försök att skjuta ansvaret för alla misslyckanden på någon annan och den malström av anklagelser och misstänksamhet som tilltalade en stor del av den sovjetiska befolkningen som riskerat mycket för löften om en framtid som aldrig kom att infrias. Vanliga arbetare kunde här ta ut sin ilska och rädsla på alla de som någon gång stört dem eller stått i deras väg. Lösningen på dessa vardagliga irritationsmoment låg bara en angivelse bort. Han skriver hur förmän, ingenjörer och fabrikschefer på detta sätt kom att slukas av besten (Englund, 1996:78).

Teorin om Stalins lynne

Teorin om Stalins mentala lynne är beprövad sen länge och författaren skriver att diktatorns psykiska situation inte är avgörande i förklaringen av terrorn men ändå central. Han menar att den mentala instabilitet och avsaknad av medkänsla för andra människor inte bara blev en styrka i Stalins kamp om makten inom partiet utan att den också underlättade alla de politiska direktiv han tog med hjälp av en total och hänsynslös tro på rationalitet. Han framhåller att Stalin styrdes av logik lika klar som den var rubbad och hur detta kom att hjälpa mer än stjälpas diktatorn i en miljö full av enligt Stalin själv farliga fiender. Hans lynne kom här att få honom att kunna slå till innan fienden gjorde det och hur den fick honom att tro på att hans politik med alla infall av grym logik och rena perversiteter till sist skulle gynna Massorna och Partiet (Englund, 1996:85–86).

Han avslutar sitt resonemang kring förklaringar till terrorn med att detta kanske är en av de händelser i mänsklighetens historia som det inte går att finna några rationella svar i. Han menar att den är så svårbegriplig i och med att den avviker från normala mentala och ideologiska värdeskalor. Man kommer inte längre i förklaringen än så här och han menar att

vi inte når ända fram trots hans och andra forskares försök till rationalisering av denna högt irrationella händelse (Englund, 1996:87).

Tre huvudlinjer i forskningsdebatten

Historikern Klas-Göran Karlsson har skrivit forskningsöversikten *Brott mot mänskligheten under kommunistiska regimer* på uppdrag av Forum för levande historia, som i sin tur fått uppdraget av regeringen att ”belysa och informera om kommunismens brott mot mänskligheten” (Karlsson, 2008). Forskningsöversikten inleds med att Karlsson diskuterar begreppen brott mot mänskligheten och terrorbegreppet. Därefter behandlas brotten t ex avkulakiseringen, gulag och den stora terrorn i tur och ordning. Därpå följer en översikt över den internationella forskningsdebatten och de huvudlinjer som där råder och hur dessa förändrats över tid. De tre huvudlinjerna Karlsson identifierat är Totalitarismen, Revisionismen och Postrevisionismen. Avslutningsvis diskuterar Karlsson hur man kan jämföra kommunism och nazism.

Totalitarismen

Det totalitarismteoretiska paradigmet är den första teoribildningen som tog sin form under kalla krigets dagar. De viktigaste uttolkarna av Sovjetunionens brottshistoria som format det totalitarismteoretiska perspektivet var enligt Karlsson den brittiske historikern Robert Conquest, den ryske historikern Alexander Solzjenitsyn och den amerikanske samhällsvetaren Merle Fainsod (Karlsson, 2008:26). Enligt Karlsson stod i denna teoribildning ofta parallellerna mellan Stalins och Hitlers regimer i fokus (Karlsson, 2008:25).

I totalitarismteorin anser man att Sovjetunionen ända sedan revolutionen 1917 var en stat där terror öppet och medvetet användes som maktmedel av de styrande för att ha full kontroll över befolkningen. Han benämner det som en ”revolution från ovan”, där befolkningen är ”passiva brottsoffer och ansiktslösa kuggar i det totalitära samhällsmaskineriet” (Karlsson, 2008:25). Förklaringsmodellen är intentionalistisk, vilket innebär att alla beslut som togs av regimen att tillintetgöra all opposition var planerade från början, innan terrorn inleddes. Dessutom poängterar författaren att teorin är entydigt politisk eftersom regimen primära strävan varit att vinna och konsolidera sin maktposition. Även tvångsarbetet som medel för att bygga en stark ekonomi är förenad med den politiska drivkraften, menar Karlsson (2008:25).

I den totalitarismteoretiska förklaringsmodellen är även kontinuitet en viktig aspekt. Där ser man Stalin som en naturlig efterföljare till Lenin som i sin tur var en naturlig efterföljare till tsarmakten när det kommer till hur man använde våld för att utöva makt. Våldsspiralen trappades upp och kulminerade under Stalin, men var bara en fullbordan av Lenins politiska idéer. Förklaringsmodellen har alltså ett ovanifrån- och aktörsperspektiv som bygger på tanken att stora politiska aktörer driver historien framåt. Totalitarismteorin är enligt författaren ingen övergiven teori, utan används än idag av forskare och den ger fortfarande upphov till debatter (Karlsson, 2008:26).

Revisionismen

Revisionismen uppstod på 1980-talet som en reaktion mot totalitarismteorin. Teoribildningen har sin grund i ”ett socialhistoriskt intresse för ’vanliga’ människors historia och perspektiv underifrån” (Karlsson, 2008:27). Denna nya forskargeneration beskrivs som radikalare där

många av dessa forskare var historiematerialister som kritiserade totalitarismteorin för att vara alltför antikommunistisk och konservativ. Revisionismen fick enligt Karlsson sitt genombrott när den amerikanske samhällsvetaren Jerry Hough radikalt reviderade Merle Fainsods verk (Karlsson 2008:29). Vidare pekar Karlsson på den amerikanske historikern Arch Gettys forskning som den mest grundläggande för det revisionistiska paradigmet utformning under 1980-talet (Karlsson 2008:29).

Enligt Karlsson ansåg de forskare som kan placeras in under denna revisionism att den totalitarismteoretiska historieskrivningen var ”snedvriden av ett västligt kallakrigsperspektiv” (Karlsson, 2008:27). Där totalitarismteorin enligt Karlsson varit intentionalistisk menar han att revisionismen snarare är funktionalistisk (Karlsson, 2008:28). Med det menas att terrorn ”istället för att framställas som ett resultat av ett medvetet och ont uppsåt, analyseras som en respons på olika stimuli, intressen och processer i en samtid, vilka i sig kunde vara vällovliga och till och med ’progressiva’” (Karlsson, 2008:28). Revisionismen fokuserar på motsättningar, förändringar och konflikter inom kommunistpartiet, mellan vanligt folk och statsmakt, hot från andra stater i sin förklaringsmodell av terrorn. Folklig respons som ledde till förändrade strategier hos regimen lyfts fram och därmed lyfts den vanliga människan fram och regimen totalitära och planerade terror tonas ner. Detta kan medföra att Stalins roll förminskas och Sovjetunionens likheter med kapitalistiska länder lyfts fram med tanke på industrialiserings- och moderniseringsprocesser (Karlsson, 2008:29). Revisionismen har fått kritik för att försöka rädda Lenins anseende genom att inte nämna honom och lyfta ut Stalin från den riktiga kommunistiska läran som då istället blir en våldsam ”stalinism” (Karlsson, 2008:31).

Postrevisionismen

På 1990-talet började konflikterna mellan totalitarismteoretiker och revisionister att luckras upp. Enligt Karlsson beror detta delvis på grund av att nytt källmaterial dykt upp och att de grundläggande frågeställningarna förskjutits på grund av nya vetenskapsteoretiska teoriers etablering hos en ny forskargeneration (Karlsson, 2008:31). Till det postrevisionistiska perspektivets utformning har den ryske samhällsvetaren Vladimir Brovkin, den amerikanske diton R.J. Rummel och den tyske historikern Eric Weitz gett viktiga bidrag (Karlsson 2008:33).

Det postrevisionistiska paradigmet är Karlsson honom inte en vidareutveckling av det revisionistiska, utan är en utveckling av båda de tidigare teorierna men med nya tolkningsperspektiv (Karlsson, 2008:31). Den har gemensamt med revisionismen att den inte ser terrorn ur ett hierarkiskt uppifrån och ned-perspektiv där en maktfullkomlig elit plågar en passiv befolkning, utan olika befolkningsgrupper och byråkratiska och professionella grupper ges handlingsutrymme i förhållande till makten (Karlsson, 2008:32). Stalin var tvungen att lyssna på vad olika grupper i samhället ville, för han behövde deras stöd för att kunna styra landet, och Stalins politiska beslut att genomföra utrensningar kompletteras med egna initiativ hos avdelningar inom säkerhetstjänsten som ville visa sig duktiga i en ”socialistisk tävlan” att uppfylla kvoter effektivt (Karlsson, 2008:32). Det finns enligt Karlsson en ökande enighet bland forskare att Stalins terror betingades av mellankrigstidens specifika förutsättningar, men att Lenintiden gav den dess institutionella och politisk-kulturella förutsättningar. På så vis förenas de två tidigare perspektiven. Men den breda synen på förutsättningarna för Lenins respektive Stalins terror är mer tydligt revisionistisk, där man anser att Lenins röda terror uppstod i en period av revolution och krig, medan Stalins stora terror skedde i ett betydligt mer stabilt samhälle (Karlsson, 2008:32).

Karlsson pekar dock på att det finns aspekter hos postrevisionismen som mer liknar den totalitarismteoretiska. Det nya intresset för den kommunistiska ideologin i relation till brott mot mänskligheten är en sådan (Karlsson, 2008:33). Men i revisionistisk anda problematiserar postrevisionisterna ofta paradoxerna hos detta moderna projekt i ett omodernt land: ”en våldsamt påskyndad industrialisering ställs mot koncentrationsläger, tvångsarbete och en förintad agrarekonomi, socialt avancemang för ’nya’ grupper mot likvidering av ’gamla’, ökad läskunnighet mot minskad frihet, och en kulturrevolution som gick hand i hand med sammanbrott för kulturella värden” (Karlsson, 2008:34).

Kandidatuppsatser

Alexander Svensson framhåller i undersökningen *Förintelsen i svenska läromedel- En litteraturundersökning av författarnas sätt att förklara Förintelsen mellan 1960-2012* (2014) att aktuella läromedel på ett mycket nyanserat sätt och ofta med hjälp av olika teorier och förklaringsmodeller framställer och förklarar folkmordet på Europas judiska befolkning. Undersökningen är byggd på granskningar av läromedel i historia på gymnasienivå mellan åren 1960- 2012 där han studerat linjen av nyansering i läromedlens förhållningssätt till Förintelsen. Han kommer fram till att äldre läromedel ger starkt förenklade bilder av händelsen medan de mer moderna på ett nyanserat sätt ger eleverna möjlighet till en djupare förståelse av folkmordet (Svensson, 2014:49).

De teorier Svensson menar att författarna i moderna läromedel använder sig av är framförallt Zygmunt Baumans modernitetsteori där det moderna rationella tänkandet i samband med de möjligheter den moderna tekniken för första gången gav det tyska riket under Hitlers styre, människan möjlighet att på ett effektivt sätt ta död på stora mängder människor på kort tid. Bauman menar att Hitler tog denna möjlighet och genomförde folkmordet med hjälp av noga genomarbetade kalkyler för logistik, kostnader och tidsutrymme och med hjälp av modern problemlösning ofta genomförd av vanliga byråkrater för att sedan i industriell skala och metod utrota Europas judiska befolkning.

Svensson (2014) framhåller även att Christoffer Brownings teori ofta kallad ordinary men används i moderna läromedel. Browning menar att folkmordet genomfördes av tyska militär- eller polisförband eller liknande förband och grupper i de tyskockuperade länderna. De individer som deltog i dessa speciella förband var enligt teorin helt vanliga män som bara gjorde sitt jobb och som inte funderade över varför de utförde order utan bara gjorde det. Browning menar att hatet och antisemitismen inte var en pådrivande faktor i avrättningarna utan att det var orderlydnad som var det viktigaste, framförallt för att slippa att stå ut ur gruppen. Han pratar alltså om ett slags gruppsyck som fick vanliga arbetar- och medelklassmän att utföra världshistoriens värsta brott.

Vidare menar Svensson (2014) att moderna läromedel presenterar den intentionalistiska teorin men sedan avvisar den som förklaringsmodell i och med att dess förenkling av Förintelsen (i äldre läromedel framförallt under 1960- och 1980-talet är förklaringarna dock starkt färgade av den intentionalistiska teorin). Denna teori innebär att man söker förklaringen till Förintelsen i partidokument, vittnesmål, beslut och uttalanden från centrala aktörer. Den avgörande faktorn pekas ut som Hitlers beslutsamhet att lösa den judiska frågan. Teorin framhåller att det finns en koppling mellan Mein Kampf, andra partidokument och den slutgiltiga lösningen. Centralt i denna teori är att det hela var styrt ovanifrån och ner, helt enkelt att Hitler från början hade

intentionen att utveckla det strukturella förtrycket av judarna till total utrotning av dem som etnisk och religiös grupp.

Teorin som ofta framhålls till motsatsen till den intentionalistiska är den funktionalistiska som Svensson (2014) menar är väl representerad i moderna läromedel. Den centrala tesen är här att Förintelsen inte från början var planerad utan bara blev resultatet av ett antal händelser och scenarion som tvingade tyskarna att hela tiden arbeta med lösningar på en mer och mer problematisk situation. Till slut ledde den fram till att den mest logiska lösningen på det judiska problemet och de ekonomiska och logistiska frågorna som hela tiden gäckade tyskarna i och med arbetet med judefrågan, till slut blev att utrota dem. Tvångsförflyttning eller slavarbete var inte längre en lönsam lösning på ett växande problem (Svensson, 2014).

I kandidatuppsatsen *Förintelser – en studie av svenska historieläromedels framställning av 1900- talets folk mord* (2005) undersöker Erik Sjöberg hur folkorden framställs i läroböcker för elever på gymnasieskolan. Hans undersökning grundar sig i ett flertal frågeställningar och han undersöker flera olika folk mord. Han kommer här fram till att Stalin som enskild person tar uppmärksamheten från den ideologi han representerade. Den sovjetiska terrorn framstår alltså här som betingat av Stalin själv och inte av den kommunistiska idévärlden. Sjöberg menar att historieskrivningen i de läromedel han undersökt rörande Stalintiden utgår ifrån ett ”aktörs perspektiv” (Sjöberg, 2005:45–46). Terrorn i Sovjetunionen förklaras här som betingat av Stalin själv.

Summering

Relevant för denna studie är alltså de förklaringsmodeller och teorier rörande den av Stalin iscensatta terrorn i Sovjetunionen som den tidigare forskningen resulterat i. Följande teorier kommer alltså att ställas mot studiens resultat i en avslutande diskussionsdel. Dessa teorier kan sammanfattas så här: Den ekonomiska teorin, Sabotageteorin, Teorin om Stalins lynne presenterade av Peter Englund i boken *Brev från Nollpunkten* (1998) och Totalitarismteorin, Revisionismen och Postrevisionismen presenterade av Klas-Göran Karlsson i forskningsöversikten *Brott mot mänskligheten under kommunistiska regimer* (2008). Till dessa teorier tillkommer även Intentionalismen, Funktionalismen och Christoffer Brownings teori känd som Ordinary Men, presenterade i Alexander Svenssons uppsats (2014) som behandlar Förintelsen.

Material och metod

Vår uppsats är en kvalitativ undersökning av aktuella läromedel i historia på gymnasienivå. Läromedlen är studiens primärkällor eftersom det är dessa källor undersökningen främst bygger på. Andra källor är skolans styrdokument och den forskning vi presenterat ovan. Styrdokumenten och forskningen kommer vi sedan att sätta i relation till vår analys av läromedlen.

Tillvägagångssätt

Undersökningen är alltså en kvalitativ undersökning av de avsnitt i läromedlen som behandlar Stalins tid som Sovjetunionens ledare. Metoden vi kommer att arbeta efter bygger på användandet av de tre problemformuleringarna som kommer att användas som analysverktyg i granskningen av källmaterialet.

Fråga 1-2:

- Hur beskrivs och förklaras Stalins politiska styre och terror i Sovjetunionen i de undersökta läromedlen?
- Hur behandlas den kommunistiska ideologin i beskrivningen av Stalins styre?

Fråga 3:

- Är framställningen i linje med skolans styrdokument?

Den tredje frågan kommer att besvaras i slutet av resultatdelen då vi då tar ett samlat grepp på den kunskap vi inhämtat under undersökningen för att besvara denna fråga. När frågorna besvarats utifrån analysen av läroböcker och styrdokument ställer vi detta resultat i relation till vad som framkommit under avsnittet Teori & litteratur. Den avslutande delen av undersökningen bygger således på det resultat undersökningen frambringt i jämförelse med tidigare forskning inom ämnet. Vi hoppas här kunna ställa de olika resultaten mot varandra och på ett fruktbart sätt analysera vårt innehåll gentemot andra forskningsstudier. Sedan följer en didaktisk analys av resultatet och sist presenteras förslag på framtida forskning inom ämnet.

Rent praktiskt har analysen av läromedlen inneburit att vi först läste igenom de berörda delarna av läromedlen och sedan diskuterade vi innehållet utifrån de problemformuleringar som ligger till grund för studien av läromedlen. Vi analyserade alltså innehållet med hjälp av en fråga i taget. Vi använde oss inte av teorier i analysen av dessa primärkällor för att hålla textanalysen så stringent som möjligt. Man kan säga att vi utan ett teoretiskt raster gick in i dessa texter på ett liknande sätt som texternas tänkta läsare, alltså eleven skulle ha gjort. Att säga att vi gick nakna in i arkiven vore att dock överdriva då vi som tidigare nämnt analyserade innehållet utifrån de tre problemformuleringarna. Vi ville på så sätt ta fasta på vad som faktiskt stod i läromedlen för att sedan kunna använda detta resultat för att i diskussionsdelen uppnå vårt syfte att koppla forskningen till läromedlen. Tillvägagångssättet vi använde oss av i analysen var som sagt färgat av de frågor vi ställt till materialet och vi var på så sätt tvungna att gå igenom varje läromedel tre gånger, det vill säga en gång per fråga.

Urval

Vi analyserar totalt åtta läromedel i historia utgivna av förlagen Liber och Gleerups åren 2009 till 2012. De böcker vi undersöker hör till förlagens huvudserier där tre böcker i serien Epos från Liber undersöks respektive fyra läromedel i serien Perspektiv på historien från Gleerups och en självständig bok från Liber som inte hör till någon av de nämnda serierna.

Källorna har vi funnit och bearbetat på GR- Utbildning Läromedel (Göteborgsregionens kommunalförbund). GR:s läromedelsutställning blev ett passande undersökningsobjekt för oss där vi kunde välja ut de förlag läromedel som dominerade utbudet på utställningen.

Anledningen till att vi valt just dessa förlag är alltså för att de i och med sin dominans på läromedelsmarknaden på ett bra sätt representerar läromedel som används i historieundervisningen på svenska gymnasieskolor.

Att vi endast undersöker basläromedel är för att det är dessa som används mest i historieundervisning. På de skolor vi för tillfället arbetar är det framförallt dessa böcker som använts och vi anser därför att vårt urval på ett bra sätt representerar den bild elever idag får av vår historia.

Presentation av läromedlen

Gleerups

Perspektiv på historien 50 p, Hans Nyström, Lars Nyström, Örjan Nyström, Malmö, 2010
Innehållet i denna bok bearbetar hela världshistorien och utgörs av sex kapitel som: Historien epok för epok, Det moderna samhällets framväxt, Västerlandet erövrar världen, Från krig till krig, Efterkrigstiden och Efter 1989. Stalintiden i Sovjetunionen behandlas i kapitlet Från krig till krig under rubriken Sovjet blir en stormakt. Boken riktar sig till kursen Historia 1a1.

Perspektiv på historien 1b, Hans Nyström, Lars Nyström, Örjan Nyström, Malmö, 2011
Innehållet i denna bok utgörs av 12 kapitel: Vägar till historien, Källkritik, Forntiden, Antiken, Medeltiden, Nya tider, nya världar, Revolutioneras tidevarv, Ideologier och nationalism, Västerlandet erövrar världen, Från krig till krig, Efterkrigstiden, och Efter 1989. Stalin styre över Sovjet behandlas i kapitlet Från krig till krig under rubriken Sovjet blir en stormakt. Boken riktar sig till kursen Historia 1b.

Perspektiv på historien Plus, Hans Nyström, Lars Nyström, Örjan Nyström, Malmö 2011
Detta läromedel består av 12 kapitel: Vägar till historien, Källkritik, Forntiden, Antiken, Medeltiden, Nya tider, nya världar, Revolutionernas tidevarv, Ideologier och nationalism, Imperialismens epok, Från krig till krig, Kallt krig och kolonial frigörelse och Efter 1989. Författarna behandlar Stalintiden i kapitlet Från Krig till Krig under rubriken Sovjet från Lenin till Stalin. Boken riktar sig till kursen Historia 1b.

Perspektiv på historien 2-3 - Historiebruk och historievetenskap, Hans Nyström, Lars Nyström, Örjan Nyström, Malmö 2012
Syftet med detta läromedel är enligt författarna att utveckla elevers förmåga till kritiskt tänkande och att ge dem verktygen till att genomskåda snedvridna bilder av samhällsutvecklingen och själva undersöka vad som egentligen hänt. Författarna vill förmedla

vikten av historieberättandet och hur detta påverkar vår bild av historien och vår egen tid. Boken riktar sig till kurserna Historia 2 och 3.

Liber

Epos 1a1, Robert Sandberg, Stockholm 2011

Boken är indelad i kapitlen Den förindustriella tiden, En ny tid, Världskrigens tid och Efterkrigstiden. Kapitlet Världskrigens tid tar sin början 1914 med det Första Världskriget och slutar med det kommunistiska Kina. Sovjetunionen under Stalin behandlas här under rubrikerna Den kommunistiska diktaturen i Sovjet som skildrar Stalintidens terror och Sovjetunionens roll som behandlar Sovjetunionens roll i Andra Världskriget.

Epos 1b, Robert Sandberg, Stockholm 2012

Epos 1b är indelad i fler kapitler än *Epos 1a1* och är mycket tjockare. Dessutom är varje sida mycket mer textrik. Liksom föregående bok inleds denna med kapitlen Den förindustriella tiden och En ny tid, men därefter följer fem kapitler som behandlar modern tid i västvärlden. Vi ser alltså här en tydlig kvantitativ fokus på 1800- och 1900-talens historia i väst. Under rubriken Demokrati eller diktatur? Europa och USA under mellankrigstiden behandlas Stalintiden kortfattat, men texten är en helt annan än i föregående bok. Utöver detta ges en fyrsidig fördjupning med rubriken Från revolution till diktatur, tryckt på klarröda sidor som tydligt refererar Sovjetunionens estetik.

Epos 2 och 3, Robert Sandberg, Karl Molin, Ann-Sofie Ohlander, Per-Arne Karlsson, Per Bolander, Niklas Nåsander, Lennart Steen, Jenny Björkman, Hans Belin, Christina Douglas, Stockholm 2014

Detta läromedel är riktat mot kurserna Historia 2 och 3. Förlaget har i denna bok valt att inte ta upp Sovjetunionen överhuvudtaget och kan därför inte undersökas inom ramarna för denna studie. Detta faktum är dock intressant och kommer att diskuteras i slutet av denna studie.

Historiens ansikte, Carina Rönnqvist, Hanna Markusson Winkvist, Stockholm 2009

Historiens ansikte är en allmänhistorisk lärobok för gymnasiet som inte explicit riktar sig till någon särskild gymnasiekurs, men på Libers hemsida rekommenderas den för kursen 1b. Enligt bokens baksida gör författarna anspråk på att förmedla att historia ”handlar om tolkningar, perspektiv, sammanhang - och nutid”. Dessutom ”integreras ett genusperspektiv i framställningen”. Bokens inledande kapitel handlar om hur historisk kunskap skapas med hjälp av källor och metoder och hur historia kan användas. Därefter följer fjorton kapitler i en kronologi som börjar med Den äldsta historien och slutar med Historia i din tid.

Etiska överväganden

Undersökningens etiska överväganden, blir i och med att vi använder offentligt tryckt och publicerat material väldigt enkla, några sådana överväganden finns inte. Vi arbetar med läromedel och dokument som alltså finns tillgängliga för alla som är intresserade av ämnet och vår uppgift är att problematisera innehållet av dessa källor, något som alltså inte kräver några moraliska eftertankar.

Reliabilitet

Tillförlitligheten i denna undersökning är viktig att behandla i och med att vi analyserar innehållet och arbetar med en kvalitativ metod. Denna metod innebär att vi tolkar innehållet av källorna och på så sätt inte är intresserade av att endast återge den information källorna innehåller. Innehållet analyseras och tolkas utifrån de givna frågeställningarna vilket gör att vi som författare givetvis påverkar resultatet i och med vårt egna förhållningssätt och de förkunskaper vi besitter. Källhänvisningen och undersökningens transparenta natur ger dock läsaren möjlighet till att gå tillbaka till primärkällorna och den litteratur och de dokument vi använt oss av, vilket gör att undersökningens tillförlitlighet kan undersökas. Transparensen ökar alltså tillförlitligheten. Ser man till undersökningens mätnoggrannhet avgörs den av vårt förhållningssätt till frågeställningarna, vilket är något som vi är noggranna med att hålla tydligt och stringent. Vi menar därför att mätnoggrannheten i denna undersökning är adekvat och bör ge en god indikation på hur läromedel förhåller sig till och förklarar Stalins politik, den sovjetiska terrorn och den rådande ideologin.

Validitet

Arbetet med primärkällorna, litteraturen och dokumenten är i denna undersökning så starkt kopplade till frågeställningarna och syftet att vi anser att studiens giltighet är adekvat. Vi är noga att i arbetet sälla bort sådant som kan verka överflödigt eller onödigt för studiens syfte.

Generaliserbarhet

Möjligheten att generalisera undersökningens är givetvis begränsad i och med urvalet av källor. Vi har valt studera åtta läromedel från två olika läromedelsförlag och studiens resultat kan endast sägas indikera dessa åtta läromedels sätt att behandla Sovjetunionen under Stalins styre. Undersökningen kan därför inte användas som en indikator på svenska gymnasieläromedels eller svenska gymnasieskolors förhållningssätt till denna tid.

Resultat

Resultatdelen kommer att presenteras på följande sätt: Frågorna blir ett analysverktyg och besvaras först genom fråga 1 och därefter fråga 2. Efter varje avsnitt sammanfattas svaret på frågan. Fråga 3 kommer att besvaras utifrån det resultat fråga 1 och 2 genererat och utifrån styrdokumentet.

Hur beskrivs och förklaras Stalins politiska styre och terror i Sovjetunionen i de undersökta läromedlen?

Gleerups

Perspektiv på historien 50 p

Författarna till detta läromedel framställer Stalins tid vid makten som en omvälvande och nästintill kaotisk tid i den ryska historien. De skriver att Stalin då han gripit makten genomför en omvandling som författarna beskriver som så snabb och brutal att den bör ses som en andra revolution (Hans Nyström, Lars Nyström, Örjan Nyström 2010:159).

Författarna beskriver hur Stalins andra revolution (framförallt kollektiviseringen av jordbruket) innebar att det gamla jordbrukssystemet ställdes på sitt huvud och hur bönderna i varje by tvingades att slå ihop sina marker för att gemensamt börja bruka jorden. Författarna är tydliga med att denna politik byggde på tvång. Industriproduktionen tredubblades på tio år och man beskriver hur Sovjet gick ikapp de europeiska stormakterna sett till produktionen av kol och stål. Behovet av elkraft säkrades genom stora dammbyggen, analfabetismen utrotades och antalet universitetsutbildade fördubblades. Författarna beskriver sedan negativa effekter av denna snabba omvandling och man pratar om ”oerhörda mänskliga kostnader” (Nyström et al, 2010:160). Det framkommer här hur effekterna av just politiken lyfts fram som otroligt skadande och negativa även om Stalins initiativ ledde till många framgångar (om än kortvariga) på alla plan förutom det ekonomiska planet.

Författarna tar upp det motstånd kollektiviseringen väckte i Ukraina där bönderna i de bördiga jordbruksområdena hellre slaktade sina djur än att lämna dem till kollektivet. Resultatet blev att antalet nötkreatur halverades mellan åren 1929-33 och författarna skriver att regeringen trots dessa förhållanden pressade upp spannmålsexporten till det dubbla för att sälja och få in pengar till industrin. Detta kom att leda till hungersnöd i området och under åren 1932-33 ska 6 miljoner människor ha mist livet på grund av detta. Man menar alltså att Stalin trots att nötkreaturen i området slaktades av sina ägare och matbristen blev uppenbar ändå pressade upp exportsiffrorna av spannmål (Nyström et al, 2010:161). Författarna håller här dörren öppen för möjligheten att Stalin borde kunnat ha räknat ut effekterna av sitt politiska handlande (initiativet att låta exportera mer spannmål från området där tillgången på mat redan var låg kan så här i efterhand framstå som ganska enkelt att räkna ut effekten av) och på så sätt medvetet ställa människorna i området inför en svältkatastrof.

I detta avsnitt kan Stalins politik (ett politiskt initiativ som utan att det setts i sitt sammanhang mångt och mycket framstår som helt oskyldigt) alltså framstå som en del av den svältkatastrof som brukar räknas till det brott Stalin begick mot mänskligheten under sin tid vid makten. Det kan alltså här framstå som att målet med ökningen av exporten av spannmål var att utlösa en hungerkatastrof och på så sätt kan hans politik framstå som något omöjligt att skilja från terrorn.

Man framhåller politiken som ett socialt experiment med lite bejakande för det mänskliga värdet och hur individen försvinner i arbetet mot ett kollektivt samhälle. Författarna är noga med att lyfta fram de ekonomiska och industriella framgångar den sovjetiska politiken hade men framhåller de sociala och mänskliga effekterna av dessa så som svält, avrättningar och arbetsläger på ett sådant sätt så att läsaren får bilden av att alla ekonomiska framgångar kom med en mycket mörk baksida.

Författarna beskriver Stalins styre som något som ändå hade ett visst folkligt stöd bland människorna i Sovjetunionen. Man skriver att människorna satte sin tro till kommunismen i hopp om en bättre framtid men det framkommer tydligt att Stalins makt och stöd i botten i den rädsla befolkningen kände inför statsapparaten. Under rubriken Moskvaprocesserna och Gulag tar författarna upp hur det politiska förtrycket ökade och hur nästintill hela den gamla ledningen inom bolsjevikpartiet och högt uppsatta militärer dömdes till döden. Man skriver också hur hundratusentals partimedlemmar avrättades mellan åren 1936-38. Författarna förklarar att detta endast var en liten del av det förtryck Stalin faktiskt stod för. De tar nu upp systemet av arbetsläger (Gulagarkipelagen) och beskriver dessa som en central del av den sovjetiska expanderande ekonomin och industrin. De beskriver hur fångar i arbetslägren i östra Sibirien i stora antal dog av köld, svält och hårt arbete. År 1950 var lägersystemet som störst och författarna skriver att det är omtvistat kring hur många människor som gick under i lägren men att det rör sig om flera miljoner människor (Nyström et al, 2010). Här framstår det som att de politiska besluten togs grundade på förutsättningen att människor inte skulle motsätta sig dem på grund av deras rädsla för repressalier. Avrättningarna, tvångsdeportationerna och arbetslägren kan alltså i detta läromedel framstå som inte bara det sovjetiska systemets viktigaste grundval utan också som viktiga förutsättningar för fortgången av Stalins revolutionära politik.

Författarna framställer i detta läromedel Stalin och hans politik som en stenhård linje av beslut tagna och genomförda helt utan tanke på de konsekvenser de får för människorna. De stora sociala och ekonomiska förändringarna (de strukturella förändringar ett socialistiskt system måste göra för att nå sitt mål) beskrivs som tagna med ett tydligt syfte och på förväg redan bestämt mål. Detta var alltså genomtänkta politiska initiativ genomförda i tron om att de skulle leda till någonting gott även om de kom med en besk eftersmak, medan avrättningarna av sina egna partimedlemmar i läromedlet framstår som något annat. Man beskriver detta som en del i den maskin av förtryck Stalin släppte lös över Sovjetunionen för att upprätthålla lag och ordning och framförallt konformitet. Även Gulag (systemen av arbetsläger) framstår här som en viktig bas av inte bara arbetskraft utan även för upprätthållandet av rädsla. Denna rädsla framstår på många sätt i detta läromedel som en viktig förutsättning för Stalins politik. Författarna beskriver alltså inte Stalins politik som ett folkmord (det vill säga de skriver aldrig detta rakt ut) men i och med att det går urskilja en vilja från författarnas sida att framställa terrorn, rädslan och förtrycket som en viktig faktor för att kunna driva igenom politiken framstår Stalins politik som om inte från början avsedd att skada och skända så i alla fall som beroende av en pågående terror. Det blir i detta läromedel svårt att skilja på terrorn och politiken som om de vore olika sidor av samma mynt, svåra att skilja åt. Man använder begrepp som ”terrorvälde” och beskriver det som ett av 1900-talet största brott mot mänskligheten men begreppet folkmord används inte (Nyström et al, 2010:163).

Perspektiv på historien 1b

Innehållet i detta kapitel utgörs av exakt samma text som i läromedlet *Perspektiv på historien* 50 p (Hans Nyström, Lars Nyström, Örjan Nyström, 2010). Boken i sig är dock 99 sidor

längre än den förra men författarna väljer att inte utveckla bilden av Stalintiden i Sovjetunionen utan behåller samma framställning och förklaring som i *Perspektiv på historien 50 p*. Det ska här sägas att detta läromedel jämfört med *Perspektiv på historien 50 p* är producerat för att användas i en kurs som är dubbelt så lång som den kurs det tidigare läromedlet riktar sig till. Se till tidigare läromedel för analys av bokens innehåll.

Perspektiv på historien Plus

Författarna behandlar under rubriken Striden i kommunistpartiet övergången från Lenin till Stalin och det hela beskrivs som en maktstrid mellan partiets högra och vänstra del där meningsskillnaderna handlade om hur framförallt den ekonomiska politiken skulle se ut efter Lenins död 1924. Under denna tid beskriver författarna hur diktaturen hårdnade än mer och hur den fria debatten helt stryptes och hur åsiktsfriheten försvann och hur det nu blev förbjudet att bilda andra partier eller grupperingar inom kommunistpartiet. Detta gjorde enligt författarna att maktkampen kom att utspelas bakom kulisserna. Först nu nämns Stalin och han beskrivs som den som segrade genom att manövrera ut och isolera sina motståndare för att sedan när han gripit makten avrätta Bucharin, tillhörande högerflygeln av partiet och låta mörda Trotskij, tillhörande vänsterflygeln av partiet.

Författarna beskriver hur han nu ändrade partiets riktning så häftigt att den bör ses som en andra revolution (Nyström et al, 2011:372). Det är tydligt hur författarna vill påvisa den skillnad som förekom mellan Lenins och Stalins politik och hur det politiska klimatet hårdnade när Stalin grep makten. Författarna tar nu upp Stalins politik under rubriken ”Femårsplanernas Sovjet”. Man beskriver hur Stalin kollektiviserade jordbruket och hur industrin byggdes ut på extremt kort tid. Denna enorma omvandling berodde på femårsplanerna, där staten gick in och bestämde vad som skulle produceras, i vilken kvantitet, till vilket pris och vilken lön som gällde för detta arbete. Författarna beskriver hur detta ekonomiska system hade så goda effekter på tillväxten att industriproduktionen tredubblades på tio år och hur landet gick ikapp de gamla europeiska stormakterna sett till framställning av kol och stål. Man skriver om hur nya industriområden arbetas fram i den ryska ödemarken kring Uralbergen, stora dammbyggen säkrade behovet av elkraft och hur analfabetismen utrotades. Politiken framstår här som något lyckat och något som genomförts med ett gott syfte men författarna är tydliga med att denna omvandling av Sovjet hade en mörk sida.

Centralt är här tvångskollektiviseringen och regimens splittrande av bönderna genom att rikta våld och förtryck mot den något rikare bondeklassen ”kulakerna”. Författarna beskriver hur denna grupp människor under parollen ”utrota kulakerna som klass” arresterades och deporterades. Även fattigare bönder som gjorde motstånd mot kollektiviseringen kom att massdeporteras. De beskriver sedan den hungersnöd som drabbade de bördiga områdena i Ukraina som resulterade i att sex miljoner människor miste sina liv (Nyström et al, 2011:372). Författarna är tydliga med hur kollektiviseringen var en politisk satsning som kom att möta motstånd av grupper inom Sovjetunionen. Dessa grupper försöker man sedan ”utrota”, alltså i den mening att de inte längre ska kunna utgöra någon speciell klass med egna ekonomiska intressen. En likriktning av människor blir här tydlig för att kunna genomföra kollektiviseringen som politiskt mål. Detta mål leder alltså till våld och massdeportationer och författarna framställer här folkmordet och våldet som en effekt av politiken. Läsaren kan här få en bild av att politiken och folkmordet är två sidor av samma mynt vilket kan innebära att betraktaren ser folkmordet som en politisk satsning.

Författarna beskriver hur stadsbefolkningen i och med satsningarna på industrin och råvaruutvinning var tvungna att göra stora uppoffringar och leva utan en hållbar tillgång till livsmedel och konsumtionsvaror och tvingades leva i sämre bostäder. Sedan kommer en tid i

Sovjets historia där författarna menar att förtrycket lättade något. De pratar nu om 30-talet som den tid då fasorna från 20-talets kollektivisering sakta börjat försvinna.

Livsmedelsransoneringen upphörde nu och det sovjetiska experimentets framgångar var något människorna kunde vara stolta över. Man beskriver hur propagandan nu framhöll Stalin som hjälten, ledaren och man pratar om den kult som byggdes upp kring ledaren. Dessa positiva delar av Sovjetunionen hamnar snabbt i skuggan av den tid då Stalin enligt författarna med hjälp av den rädsla människor kände inför staten nu kunde både behålla makten och utvidga den genom att förrinta alla motståndare inom landet, både verkliga och inbillade (Nyström et al, 2011:373) Stalins politik framstår i detta läromedel som satsningar mot ett mål helt utan tanke eller respekt för de mänskliga effekterna. Tvärtom kan läsaren här få bilden av att de mänskliga effekterna från början var övervägda och kanske till och med ett nödvändigt ont i arbetet mot det perfekta samhället.

Författarna fortsätter sin framställning av den sovjetiska diktaturen med exakt samma textinnehåll sätt som i de andra läromedlen *Perspektiv på historien 50 p* och *Perspektiv på historien 1b* då de nu behandlar Moskvarättegångarna, arbetslägren och massdeportationerna under rubrikerna ”Moskvaprocesserna och Gulag” och ”Ett alternativ till kapitalismen?” (Nyström et al, 2011: 373-375) Dessa rubriker och dess innehåll är alltså identiska i de tre undersökta läromedlen från Gleerups. För analys av dessa delkapitel se tidigare läromedel.

Perspektiv på historien 2-3- Historiebruk och historievetenskap

I kapitlet Diktatorerna skriver historia behandlar författarna Stalins styre och maktutövande under rubriken Stalins historieskrivning (*Perspektiv på historien 2-3- Historiebruk och historievetenskap*, Hans Nyström, Lars Nyström, Örjan Nyström, Malmö 2012:57–58). Kontrollen över det förflutna beskrivs här som viktigt för att kunna kontrollera befolkningen inom Sovjetunionen. Man beskriver hur partiet efter att man säkrat makten endast tillät en version av historien, nämligen partiets egna. Författarna pratar om en officiell partihistorik som Stalin själv som den historiker han enligt författarna var flitigt utarbetade. Denna partihistoria publicerades i miljontals upplagor under 1930-talet och framåt. Det grundläggande temat var i denna version av historien det kommunistiska partiets och och Stalins egna historiska roll där man lade det förflutna till rätta så att kommunisternas motståndare utmålades som tydliga fiender till folket. Det exempel på detta som författarna använder sig av i läromedlet är hur Leo Trotskij rensades bort ur den sovjetiska historien. Man beskriver hur Trotskij, som under revolution var en framstående figur som av många förväntades gripa makten efter Lenin, systematiskt raderades ur den revolutionens historia när Stalin tog makten. Man behöll bara det material där Trotskij befunnit sig i konflikt med Lenin. Hans namn raderades från partidokument, böcker och arkiv. Författarna tar upp det kända fotografi från Sverdlovsk år 1920 där originalet tydligt visar hur Trotskij står nedanför Lenin vid talarpodiet men där han sedan på det officiella fotot helt retuscherats bort. Författarna beskriver hur Trotskij ”trollats bort genom flitigt mörkrumsarbete” (Nyström et al, 2012:58).

Författarna beskriver sedan hur Stalin själv utsetts för samma behandling då han efter sin död 1953 ganska snabbt kom att förminskas och på många sätt raderas ut från den sovjetiska historien. Man pratar här om en ”avstalinisering” där städer och gator med hans namn döptes om, monument revs och de sovjetiska historieböckerna skrevs om. Författarna beskriver hur den nya gymnasiebok som kom ut efter Stalins död behandlade landets historia utan att nämna Stalins namn mer än två gånger. Detta, menar författarna är ett gott exempel på hur historien skrivs om för att passa de som för tillfället satt vid makten (Nyström et al, 2012:58)

Författarna lägger i detta läromedel fokus på historiebruk och man framställer Stalins tid vid makten som ett tydligt exempel på hur historien kan förvanskas och förvridas för att passa ett visst syfte. Man framhåller hur kontrollen av det förflutna ger kontroll över nuet och framtiden, något som är avgörande för den sovjetiska diktaturen. Politiken framstår här som något som genomsyrar hela samhället och det politiska målet med historiebruket var att framställa vissa grupper som tydliga motståndare av det sovjetiska systemet. Det är här tydligt att Stalins styre över Sovjet framställs som en diktatur som inte lät någon del av samhället vara orört av den politiska ideologin, man skulle alltså genom politiska initiativ (förvrängning av historien) legitimera den politik man förde. Terrorn tas i detta läromedel inte upp då författarnas syfte är att visa läsaren hur det sovjetiska systemet under Stalins styre genomsyrade hela samhället så pass att varje hörn av historien och nuet skulle framstå naturliga och självklara delar av en redan på förhand bestämd framtid.

Liber

Epos 1a1

Under rubriken ”Den kommunistiska diktaturen i Sovjet” (Robert Sandberg, 2011:140) inleder författaren med att konstatera att den ursprungliga tanken med Sovjetunionen var att skapa arbetarnas idealstat. Jämlikhet och gemensamt ägande skulle råda, men författaren menar att tanken redan från början var att ledarna inom det kommunistiska partiet skulle inneha den politiska makten, eftersom de ”visste bäst” (Sandberg, 2011). Detta kontrasterar författaren med hur verkligheten kom att se ut där Sovjetunionen utvecklades till en diktatur ”lik den gamla tsarregimen, fast värre” (Sandberg, 2011:140). Lenin och Stalin likställs i sin intolerans mot opposition, med skillnaden att Stalin var ännu mer emot opposition. De likställs också i att inte tillåta yttrandefrihet eller tryckfrihet och de båda var ansvariga i att bygga upp en mäktig säkerhetstjänst och skicka fler och fler människor som ”ogillades av regimen” till tvångsarbete i Sibiriens arbetsläger eller till avrättning. Detta kunde drabba vem som helst och vem som helst kunde avrättas efter förutbestämda rättegångar. Stalinregimens brott mot mänskligheten beskrivs inte som ett folkmord, utan som en terror som breddade ut sig där ”alla som misstänktes för att ha egna åsikter rensades ut” (Sandberg, 2011:141). En totalitär diktatur målas upp, men ordet totalitär används inte. Sovjet beskrivs däremot som ”kanske hårdaste diktaturen som uppstod efter första världskriget, men långt ifrån den enda.” (Sandberg, 2011:141). I en bildtext på samma sida kallar man Stalin en av historiens värsta massmördare.

Antalet offer för Stalins terror uppges dock vara svårt att fastställa men författaren skriver att historiker efter att de fick komma in i arkiven i slutet av 1900-talet har uppskattat det till miljontals. Stalins paranoia och strategiska historieförfalskning får läsaren en glimt av i en bildtext intill den kända bilden från Röda Torget 1920 där Leo Trotskij retuscherats bort (Sandberg, 2011:139), men några ytterligare försök att förklara varför Stalin handlade som han gjorde eller någon nyansering av levnadsvillkoren i det sovjetiska systemet ges inte. Anledningen till kollektiviseringen av jordbruket beskrivs kortfattat som att Stalin ”snabbt ville förändra den sovjetiska ekonomin” och att ”hundratusentals självägande bönder mördades, svältes ihjäl eller deporterades österut” som resultat av detta (Sandberg, 2011:141). Bilden av ett auktoritärt system styrt av Stalin med en passiv befolkning som fogade sig in i radikalt förändrade sociala villkor ges oproblematiserat av författaren. Femårsplanerna och industrins omvandling med fokus på den tunga industrin anges dock göra ”stora framsteg” (Sandberg, 2011:141).

Epos 1b

Kapitlet om Sovjetunionen inleds med att författaren konstaterar att mellankrigstidens ekonomiska kris i västvärlden gav upphov till massarbetslöshet och politisk oro och mer än hälften av Europas länder blev diktaturer. Med detta som fond konstateras att Ryssland var ett av de länder som ”inte ens för en kortare tid var en fungerande demokrati” (Robert Sandberg, 2012:233).

På ett liknande sätt som i *Epos 1a1* skriver författaren att det ”var meningen att det skulle bli folkets och arbetarnas stat”, men att både Lenins och Stalins styre mer kom att likna den gamla tsarregimens styre. ”Inskränkningar i yttrande- och pressfrihet, summariska domstolsförfaranden, en stor och fruktad hemlig polis, deportationer och avrättningar” (Sandberg, 2012:233) är exempel på de metoder som ”kommunisterna” förde vidare från tsartiden. Ett auktoritärt system målas upp, där all makt låg i Moskva.

När det gäller just Stalins bidrag till historien tas Stalins nya socialisering av jorden upp och de brutala metoder som då användes, som mord och deportationer till Sibirien. Därpå följer 1930-talets utrensningar där ”hundratusentals människor avrättades och många fler deporterades och sattes i arbetsläger” (Sandberg, 2012:233). Säkerhetstjänsten uppges sköta övervakningen och ingripandena och beskrivs som liknande tsarens hemliga polis. Mer ingående än så blir det inte när det kommer till beskrivningen av Stalins terror. Beskrivningen av terrorn lägger tydlig fokus på att peka på kontinuiteten i den ryska brottshistorien från tsartiden, via Lenin fram till Stalin och den auktoritära terrorn framstår som något typiskt för det ryska styrelseskicket oavsett om det är ett tsardöme eller kommunism.

Däremot nämns femårsplanerna som en ekonomisk framgång och omvandlingen till en industristat med stadig tillväxt. Stalins utrikespolitik har enligt författaren som mål att göra hela världen kommunistisk genom världsrevolution, men det specificeras inte att Stalin ville åstadkomma detta genom att expandera Sovjetunionen snarare än att uppmuntra revolutioner i andra länder – alltså skiljelinjen mellan Stalin och Trotskijs politiska övertygelser.

I det fördjupande avsnittet Från revolution till diktatur tillhandahålls en övning i att jobba med primärkällor. Här tas Stalintidens terror upp igen, med syftet att läsaren får undersöka om grunden till Stalins terror lades under Lenin eller inte. Stalintidens terror beskrivs här inte som folkmord, men däremot som en ”obeveklig diktatur” och ”systematisk terror” (Sandberg, 2012:325). Hur många som föll offer för Stalins terror får läsaren inte veta. Någon förklaringsmodell rörande varför denna diktatur uppstod saknas, men författaren vill visa att grunden för Stalins politik lades av Lenin.

Historiens ansikte

Stalins styre tas upp under avsnitten Totalitära stater och Det systematiserade våldet. Detta ger en fingervisning om den kontext Stalin placeras in i. Under rubriken Det systematiserade våldet skildras ”Den sena Stalinterrorn” sida vid sida med Förintelsen, systematiserade våldtäkter i krigets Japan och avslutas med en diskussion om människans ansvar. Avsnittet om Stalinterrorn (Rönnqvist et al, 2009:399) är väldigt kort och jag kan inte låta bli att göra en kvantitativ jämförelse och se att Förintelsen här förärats 5 sidor och Stalinterrorn en halv sida. Författarna framställer alltså Stalins terror som en del i det systematiserade våldet som karaktäriserade flera nationer under mellankrigstiden och under andra världskriget. Stalinterrorn skildras utan något försök att förklara den, vilket för läsaren kan bli extra problematiskt då bokens fokus ligger på att ta upp terrorn mot etniska minoriteter och då enbart den judiska och polska befolkningen.

Antalet döda specificeras inte närmare. Författarnas försök att förklara orsakerna till terrorn mot de etniska minoriteterna är begränsat till att nämna ”oroligheterna ute i Europa, allianser och nya gränsdragningar” och rädslan för förräderi som förklaring till Stalins paranoia inställning gentemot minoriteter (Rönnqvist et al, 2009:399). Tvångsdeporteringen av polacker till östra Sovjetunionen och morderna på 4000 polska officerare nämns utan försök att förklara varför just de var drabbade. De som dör är enligt boken i huvudsak ”vanliga människor, utan några politiska eller militära ambitioner” (Rönnqvist et al, 2009:399). Under rubriken ”Totalitära stater”, i en faktaruta tas Gulag upp. Hit kom enligt författarna över 18 miljoner människor och utförde straffarbete. De personer som hamnade här beskrivs som ”folkfiender”, men vad som ingår i detta begrepp beskrivs inte mer ingående. Anledningen till att folkfienderna skickades till Gulag var enligt författarna att Sovjetunionen ville bli ”världsledande i utvecklingen mot ett kommunistiskt idealsamhälle” (Rönnqvist et al, 2009:361).

När det gäller Stalins övriga politik nämns kollektiviseringen och planekonomin som en ”hård statlig styrning av produktionen” (Rönnqvist et al, 2009:360) för att göra Sovjetunionen till ett modernt industriland. Författarna skriver att den första femårsplanen ledde till en mänsklig och social katastrof som drabbade både storbönder och småbönder. Politiken framstår som auktoritär, där hela befolkningen är offer. Stalins politiska styre framställs som en del av en totalitär våg som var typisk för mellankrigstiden.

I diskussionen om människans ansvar för det systematiserade våldet i Sovjetunionen, Tyskland och Japan, tas ett samlat grepp och samma teorier används för att belysa terrorn i alla tre länder (Rönnqvist et al, 2009:400). Författarna tar upp existentialismen som en tidstypisk filosofi i det sekulariserade Europa som gav upphov till en diskussion om människans ansvar. Vidare menar författarna att senare filosofer använt det moderna samhällets effektivitetssträvande som förklaringsmodell för att förklara moralens frånfälle (Rönnqvist et al, 2009:401). Denna modernitetsteori används för att förklara Förintelsen, men det är oklart om författarna menar att denna modernitetsteori där byråkratin eliminerar personliga ansvarskänslor även kan appliceras på Sovjetunionen och Japan. Författarna avslutar diskussionen med att hävda att ”endast kunskapen om hur det moderna samhället fungerar kan förhindra nya folkmord” (Rönnqvist et al, 2009), men då man tidigare i texten inte beskrivit Sovjetunionen under Stalin som just ett folkmord är det otydligt om man menar att denna princip gäller enligt här. Såsom/Som texten är uppbyggd är det dock lätt för läsaren att dra slutsatsen att så är fallet.

Summering av fråga ett

Sammantaget framkommer det efter studiet av källorna att Stalins tid vid makten, hans politiska styre och den terror som begicks under denna tid beskrivs på ett ytligt sätt. Några djupare förklaringar till händelsen går inte att finna i läromedlen. Stalin som person framstår är den förklarande faktorn då hans egna politiska initiativ framstår som den enda anledningen till att terrorn sker. Övergången från idén om arbetarnas idealsamhälle till en fullblodig diktatur förklaras inte utan istället ger författarna exempel på ett flertal politiska manövrar som leder fram till ett massivt mänskligt lidande. Författarna är sammantaget otydliga med inte bara sin förklaring av terrorn utan också i sin framställning av det då en sådan förhållandevis enkel sak som att specificera eller ens nämna antalet döda starkt skiftar i de olika undersökta läromedlen.

I läromedlet *Perspektiv på historien 50 p* beskrivs Stalins politik som byggd på tvång och framstår här som medvetet skadande. Man menar här att terrorn genomfördes för att skapa rädsla och konformitet så att de politiska planerna kunde sättas i verket utan motstånd. I detta läromedel är alltså politiken och terrorn svåra att skilja på då de kan framstå som två sidor av samma mynt. Liknande förklaring till den hårda politiken och terrorn ges i läromedlet *Perspektiv på historien Plus* där författarna visar på de positiva effekterna av politiken (ekonomisk och industriell utveckling) medan baksidan av dessa framgångar stavas våld och förtryck. Även här är det alltså svårt att skilja på politiken och folkmordet.

I flera av läromedlen framstår Stalins totalitära styre som en fortsättning av Tsarväldets stränga styre och det går här att tolka både politiken och terrorn som något inneboende i den ryska politiska kulturen. Detta går att se i läromedlet *Perspektiv på historien 2-3-Historiebruk och historievetenskap* där man tar upp förvridningen av historien och menar på att politiken genomsyrade varje hörn av livet i Sovjetunionen. Man skriver också att den fula vanan att förvränga historien för att ta kontrollen över den, nuet och framtiden var något som sedan Stalins efterträdare gjorde mot honom själv. Detta sätt att gripa tag om makten framstår alltså i dessa läromedel som något typiskt för rysk politik.

Hur framställs den kommunistiska ideologin i beskrivningen av Stalins styre?

Gleerups

Perspektiv på historien 50p

Författarna använder tydligt den kommunistiska ideologin som företrädare för den politik Stalin använde då de i läromedlet framhåller att människorna satte sin tro till kommunismen i hopp om en bättre framtid (Nyström et al, 2010:162). De tar upp systemet av arbetsläger och beskriver det som en central del av den sovjetiska expanderande ekonomin och industrin. De beskriver hur det begicks fruktansvärda brott i dessa läger och hur partifunktionärer ofta hade i uppgift att förse lägren med en viss kvot fångar varje år. Detta var alltså enligt författarna ett tydligt politisk initiativ. I och med användningen av begreppet ”kommunism” verkar det som att man i detta läromedel framställer denna hårdföra politik som en naturlig del av den kommunistiska idévärlden men det framkommer aldrig på ett tydligt sätt. Innehållet är alltså öppet för tolkning.

Under rubriken ”Ett alternativ till kapitalismen” skriver de att man idag vet att det ”sovjetiska samhällsexperimentet” utgjorde ett av 1900-talets största brott mot mänskligheten. Man skriver avslutningsvis att det tog lång tid för omvärlden att greppa den fulla omfattningen av Stalins terror men hur kommunismen framstod som lockande för vissa men hotfull och skrämmande för andra (Nyström et al, 2010:163). Ännu en gång används här begreppet kommunism och det använts här som någon slags summering av den politik Stalin förde och de initiativ (massdeporteringar, avrättningar och tvångsarbete) som kom att leda till ett av historiens största brott mot mänskligheten. Det ska här lyftas fram att användningen av begreppet det sovjetiska samhällsexperimentet används som namn på den politik som ledde till terrorn. Det är här alltså inte tydligt om man beskriver politiken och terrorn som en del av kommunismen eller som en del av det av Stalin framtvungade samhällsexperimentet.

I detta läromedel framhålls det tydligt att kommunismen är den ideologiska och teoretiska grundval det sovjetiska samhället och politiken stod på men om det är Stalin och hans ”experiment” som utmålas som förklaring till terrorn och om detta ens går att skilja från den

kommunistiska idévärlden är alltså otydligt. Författarna är dock tydliga med att den politiska ideologi som ändå leder fram till terrorn just är kommunismen men begreppet ges inga vidare förklaringar vilket på många sätt ger en mycket förenklad bild av både begreppet kommunism och den sovjetiska terrorn.

Perspektiv på historien 1b

Innehållet i detta kapitel är exakt det samma som i läromedlet *Perspektiv på historien 50 p* (Nyström et al, 2011). Boken innehåller dock 99 sidor fler än den förra men författarna väljer att inte utveckla bilden av Stalintiden i Sovjetunionen utan behåller samma framställning som i *Perspektiv på historien 50 p*. Det ska här sägas att detta läromedel jämfört med *Perspektiv på historien 50 p* är producerat för att användas i en kurs som är dubbelt så lång som den kurs det tidigare läromedlet riktar sig till. Se till tidigare läromedel för analys av bokens innehåll i denna fråga.

Perspektiv på historien Plus

Författarna behandlar under rubriken Striden i kommunistpartiet övergången från Lenin till Stalin efter Lenins död 1924. Under denna tid beskriver författarna hur diktaturen hårdnade än mer och hur den fria debatten helt stryptes, hur åsiktsfriheten försvann och hur det nu blev förbjudet att bilda andra partier eller grupperingar inom kommunistpartiet. Först nu nämns Stalin och han beskrivs som den som segrade genom att manövrera ut och isolera sina motståndare för att sedan när han gripit makten avrätta Bucharin, tillhörande högerflygeln av partiet och låta mörda Trotskij, tillhörande vänsterflygeln av partiet och hur han sedan ändrade partiets riktning så häftigt att den bör ses som en andra revolution (Nyström et al, 2011:372). Författarna framställer här kulturen inom partiet i det tidiga skedet av Stalins väg till toppen som färgat av brutalitet, lögn och restriktioner mot att öppet lufta sina åsikter. Slutsatsen läsaren här tvingas att dra i och med den tydliga användningen av ”kommunistpartiet” är att det är kommunismen som framstår som den rådande ideologin och den sätts här relation till och likställs med allmänt odemokratiska och tvivelaktiga politiska beslut och till och med mord på högt uppsatta politiker. Viktigt är här att dessa krafter fick fritt spelrum inom det kommunistiska partiet, som naturligt sätt torde utgöra det sammanhang som stod närmast eller i mitten av den kommunistiska idévärlden. Detta kan få läsaren att likställa kommunismen som ideologi med de brott som begicks inom partiet. Ett politiskt parti är välld aldrig bättre än de politiker som företräder det? Denna fråga blir i författarnas framställning relevant då eftersom man inte ger någon vidare förklaring av den kommunistiska idévärlden än som den framstår inom det sovjetiska partiet.

Tvångskollektiviseringen, utvecklingen av industrin och den förvandling av Sovjetunionen detta innebar beskrivs som ett politiskt initiativ med en mycket mörk baksida. Centralt är här tvångskollektiviseringen och regimen splittrande av bönderna genom att man riktade våld och förtryck mot den något rikare bondeklassen ”kulakerna”. Författarna beskriver hur denna grupp människor under parollen ”utrota kulakerna som klass” arresterades och deporterades. Även fattigare bönder som gjorde motstånd mot kollektiviseringen kom att utsättas för samma behandling. Utöver dessa brott beskriver författarna sedan den hungersnöd som drabbade de bördiga områdena i Ukraina som resulterade i att sex miljoner människor miste sina liv (Nyström et al, 2011:372). Författarna beskriver i denna framställning av inledningen till den sovjetiska terrorn händelsen som utförd av det kommunistiska partiet eftersom då man inte någonstans ger en annan förklaring än att dessa politiska initiativ tagna av det kommunistiska partiet kommer just från den kommunistiska idévärld detta parti representerade. Man beskriver hur propagandan nu framhöll Stalin som hjälten och ledaren men de positiva delar av Sovjetunionens ekonomi och industriella kraft hamnar snabbt i skuggan av att

framgången enligt författarna nåddes med hjälp av den rädsla människor kände inför staten. Man skriver hur partiet genom denna rädsla och förtryck både kunde behålla makten och utvidga den genom att förintala alla motståndare inom landet, både verkliga och inbillade (Nyström et al, 2011:373) Kommunismen framstår här ännu en gång som en ideologi som helt utan tanke på och respekt för individen kör över allt i dess väg för att nå målet: det klasslösa samhället. Läsaren kan alltså i studiet av detta läromedel komma att tolka författarnas framställning av ideologin som likställd med de brott mot människan Stalin och det sovjetiska partiet begick.

Författarna fortsätter sin framställning av den sovjetiska diktaturen på exakt samma sätt som i de andra läromedlen *Perspektiv på historien 50 p* och *Perspektiv på historien 1b* när då de nu behandlar Moskvarättegångarna, arbetslägren och massdeportationerna under rubrikerna ”Moskvaprocesserna och Gulag” och ”Ett alternativ till kapitalismen?” (Nyström et al, 2011:373-375) Dessa rubriker och dess innehåll är alltså identiska i de tre undersökta läromedlen från Gleerups. Se till dessa läromedel för fortsatt analys av dessa delkapitel genom fråga 2.

Perspektiv på historien 2-3- Historiebruk och historievetenskap

I kapitlet Diktatorerna skriver historia behandlar författarna Stalins styre och maktutövande under rubriken Stalins historieskrivning (Nyström et al, 2012:57-58) Kontrollen över det förflutna beskrivs här som viktigt för att kunna kontrollera befolkningen inom Sovjetunionen. Man beskriver hur partiet efter att man säkrat makten endast tillät en version av historien, nämligen partiets egna. Författarna pratar om en officiell partihistorik som Stalin själv som den historiker han enligt författarna var flitigt utarbetade. Denna partihistoria publicerades i miljontals upplagor under 1930-talet och framåt. Det grundläggande temat var i denna version av historien det kommunistiska partiets och Stalins egna historiska roll där man lade det förflutna till rätta så att kommunisternas motståndare utmålades som tydliga fiender till folket. Författarna framställer här ideologin som livsviktig för det sovjetiska systemets fortlevnad men vilken ideologi det handlar om är inte lika tydligt. Man framhåller hur Stalin själv utsetts för samma behandling då han efter sin död 1953 ganska snabbt kom att förminskas och på många sätt raderas ut från den sovjetiska historien. Man talar här om en avstalinisering där städer och gator med hans namn döptes om, monument revs och de sovjetiska historieböckerna skrevs om (Nyström et al, 2012:58). I och med användningen av begreppet avstalinisering kan läsaren tolka det som att den styrande ideologin i Sovjet under Stalins styre torde benämnas ”stalinism”. Detta skrivs aldrig explicit men som läsare är detta en viktig fråga som kan väckas i mötet med detta begrepp.

I detta läromedel skriver man inte rakt ut att den ideologi Stalin företrädde var just ”kommunism” och heller inte ”stalinism”, vilket kan förvirra läsaren. Vilken ideologi är det då Stalin i detta läromedel sägs företräda? Svaret på den frågan kan man kanske hitta i författarnas framställning av att det var det ”kommunistiska partiets historia” man förvanskade och framställde precis så som man ville ha den. Detta blir ändå problematiskt i och med användningen av begreppet avstalinisering. I och med denna process som inleddes efter Stalins död kan man som läsare tolka det hela som att ledarna som tog över efter hans död i och med fortsättningen av historieförvanskningen (som först kan tolkas som något som strikt hörde till Stalins sätt att bedriva politik och då kan ses som ett uttryck för just stalinism) förde vidare denna fula ovana att skriva om historien efter sin egen goda smak syfte. Detta framstår här som en naturlig del av att ta över och representera den kommunistiska ideologin. Det fula spel och lögnmakeri som historieförvanskning innebär kan alltså i denna något otydliga framställning av ideologins betydelse under Stalineran komma att tolkas som en del

av kommunistiska idévärlden. Författarna är alltså i detta läromedel otydliga med vilken ideologi som företrädde under Stalins styre över Sovjetunionen.

Liber

Epos 1a1

Ordet kommunism används bara i rubriken ”Den kommunistiska diktaturen i Sovjet” (Sandberg, 2011:140). Därefter skriver författaren att tanken var att Sovjetunionen skulle bli en jämlik idealstat för arbetarna med gemensamt ägande av banker och jord, men att det i verkligheten inte blev någon idealstat. Enligt författaren var det också tanken från början att den politiska makten skulle finnas hos det kommunistiska partiets ledare därför att de ”visste bäst”.

Man får ingen bakgrund gällande vad kommunism kommer ifrån eller vems tanke det var att Sovjetunionen skulle vara toppstyrd. Vad som är utmärkande för den sovjetiska kommunismen och vad som är den ursprungliga kommunistiska ideologin tas inte heller upp. Författaren skriver alltså att det inte blev som det var tänkt och att den sovjetiska regimen kom att likna den gamla tsarregimen (Sandberg, 2011:140), vilket tyder på att Lenin och Stalin förrådde den kommunistiska grundtanken. Sovjetunionen skildras alltså som en kommunistisk diktatur, men hur diktatur och kommunism kan förenas problematiseras inte. Å ena sidan var tanken från början att det skulle bli toppstyrt, men att det skulle bli en diktatur verkar inte ha varit tanken. Den ideologiska grundtanken i Sovjetunionen är således otydlig. Författaren skildrar Stalin som en massmördande diktator, men läsaren får inte veta om detta är en del av den kommunistiska ideologin, eller om individen Stalin handlade efter en egen övertygelse. Det senare verkar mest troligt, med tanke på författarens kontrasterande mellan hur grundtanken var och hur det kom att bli i verkligheten.

Användandet av centrala begrepp som kommunism och ideologi finns inte i brödtexten, utan författaren försöker förklara skeendet i Sovjetunionen i mer vardagliga termer. Detta leder till att historieskrivningen här ter sig tämligen aktörsstyrd. Bristen på förklaringsmodeller andra än enskilda individers handlande ger läsaren en snäv bild av vad som skedde i Sovjetunionen och ett vidare utrymme för tolkning av den kommunistiska ideologins roll ges ej. Stalins politik motiveras inte med en ideologisk grund, utan kollektiviseringen står okommenterad som en del av förändringen av den sovjetiska ekonomin. Vad som motiverar en kollektivisering får läsaren inte veta. Den ryska industrins förändring mot den tyngre industrin och femårsplanernas ideologiska bakgrund diskuteras inte. Att det är Stalins verk är tydligt, men läsaren får inte veta varför det genomförs i en ideologisk kontext.

Epos 1b

När Sovjetunionen bildades 1922 efter kommunisternas seger i inbördeskriget var meningen att det skulle bli en folkets och arbetarnas stat. Där skulle socialismens principer råda med gemensamt ägande och radikal och ekonomisk social jämlikhet. Men den politiska makten skulle ligga i händerna på revolutionens förtrupp, det vill säga det kommunistiska partiet (Robert Sandberg, 2012:233).

Framställningen av ideologin i förhållande till Stalins styre liknar den i *Epos 1a1*, med den skillnaden att språket är lite mer avancerat och viktiga begrepp som socialism, radikal, revolutionens förtrupp används. Trots att språket är lite mer förfinat, blir framställningen av den kommunistiska ideologin i Sovjetunionen bristfällig. Läsaren får veta att ”gemensamt ägande och radikal och ekonomisk jämlikhet” (Sandberg, 2012:233) är en socialistisk

grundprincip, men huruvida det är en socialistisk grundprincip eller ett sovjetiskt påfund att makten skulle ligga hos revolutionens förtrupp är otydligt. Detsamma gäller varför kommunisterna kom att använda sig av tsarens metoder med ”inskränkningar i yttrande- och pressfrihet, summariska domstolsförfaranden, en stor och fruktad hemlig polis, deportationer och avrättningar” (Sandberg, 2012:233).

Författaren skriver som tidigare nämnt att Sovjetunionen efter Stalins maktövertagande blev en ekonomisk framgång där femårsplanerna ledde till en stadig tillväxt. Även här kan man ställa sig frågan om detta är Stalins idéer eller socialismens ideologi som ligger bakom detta. Liksom i läromedlet *Epos 1a1* kallas Sovjetunionen kommunistiskt i rubriken, men alla historiska skeenden verkar vara Stalins egna verk och en distinktion mellan den kommunistiska ideologins principer och Stalins egna bevekelsegrunder hade kunnat bidra till en förklaring till vad som skedde.

Ordet stalinism går dock att hitta i inledningen till källövningen (Sandberg, 2012:325). Här hävdar författaren att ny historisk forskning pekar på att stalinismen bygger på ”Lenins teori och praktik”. Läsaren får nu veta att det finns en leninistisk idévärld som även den var brutal mot oppositionella. Författarna menar att Lenin visade ”en intolerans och hänsynslöshet som förebådade Stalins systematiska terror” (Sandberg, 2012:325). Varför både Lenin och Stalin utförde denna terror i kommunismens namn och hur trogen deras praktik var den kommunistiska ideologin diskuteras inte.

Historiens ansikte

I kapitlet Tiden mellan krigen beskrivs Sovjetunionen, det fascistiska Italien och Nazityskland under rubriken Totalitära stater. Enligt författarna är det gemensamma för dessa stater att ”staten har total kontroll över människors handlingar och tankar” (Rönnqvist et al, 2009:359) De pekar också på att historiker menar att konsekvenserna av det första världskriget lade grunden för totalitarismen. På detta sätt ges läsaren bilden att kommunismen, fascismen och nazismen är konsekvenser av ett gemensamt historiskt trauma. ”De totalitära staterna, diktaturerna som etablerades i 1900-talets Europa, var politiskt både höger- och vänsterorienterade. Trots stora olikheter fanns det också många likheter med avseende på hur människorna drabbades.” (Rönnqvist et al, 2009:359) Här får man intrycket av att det är kommunismen som ideologi som är totalitär i sig och bidrar till mänskligt lidande. Begreppet diktatur används också utan att närmare förklara hur styrelseskicket såg ut, vilken legitimitet de hade och vilka sociala villkor som inskränkts eller förbättrats. Begreppet kommunism förklaras inte heller, utan författarna konstaterar bara att Ryssland på kort tid övergått från att ”vara ett enväldigt tsardöme till att bli en kommunistisk diktatur.” (Rönnqvist et al, 2009:359)

Boken ger alltså ingen entydig bild av i vilken utsträckning den kommunistiska ideologin användes under Stalins tid. Det är underförstått att det finns en kommunistisk tanke i bakgrunden, men detta utvecklas aldrig. Varför Stalin handlar på ett totalitärt, rasistiskt och våldsamt sätt tycks mest bero på att Stalin handlade efter eget huvud och använde kommunism som förevändning. Det problematiska är att begreppen totalitarism och kommunism inte diskuteras och att det inte görs någon tydlig åtskillnad i texten. För läsaren blir alltså kommunism likställt med totalitarism och Stalins diktatur. Sovjets kommunism ställs i boken upp bredvid fascism och nazism och konsekvensen av detta pedagogiska grepp blir att alla dessa ideologier i sig framstår som totalitära och onda.

I avsnittet om den sena Stalinterrorn (Rönnqvist et al, 2009:399) beskrivs utrensningarna som delvis etniskt motiverade, där särskilt judarna och polackerna var drabbade. Stalins rädsla för

förräderi ges som förklaring till detta, men författarnas fokus på just de etniska minoriteterna gör att en diskussion om hur rasism passar in i ett samhälle som definierar sig själv som kommunistiskt hade varit relevant för läsaren. Istället svävar läsaren i ovisshet om denna rasism är förenlig med den kommunistiska ideologin eller om Stalin handlade efter sin egen paranoia i första hand.

Författarna skriver att kollektiviseringen av jordbruket och planekonomin i produktionen infördes för att "Stalin ville göra Sovjetunionen till ett modernt industriland"(Rönnqvist et al, 2009:360). För läsaren kan det således verka som att kollektivisering och planekonomi är verktyg för industrialisering, snarare än något som är en del av den kommunistiska ideologin. Oavsett vilket framställer författarna detta som beslut tagna av Stalin själv och huruvida detta handlande är i linje med en kommunistisk ideologi är oklart.

Enligt författarna användes förtrycket för att göra "Sovjetunionen som världsledande i utvecklingen mot ett kommunistiskt idealsamhälle" (Rönnqvist et al, 2009:361). När det gällde Gulag skedde utrensningarna alltså som ett led i att göra Sovjetunionen till ett kommunistiskt idealsamhälle, men när det gäller tvångskollektiviseringen motiveras det alltså med att göra Sovjetunionen mer industrialiserad. Enligt boken ville Stalin utrota storbönderna som klass och skickade storbönderna och småbönder som satte sig emot detta till arbetsläger för omskolning eller avrättning. I frågan om hur den kommunistiska ideologin framställs är det intressanta att se på vad som är Stalins ideologi och vad som är kommunistisk ideologi. I boken är det otydligt vad som är Stalins ideologi och huruvida Stalin använder ideologiska förevändningar för att genomföra sin egen politik.

Summering av fråga två

När det gäller läromedlens framställning av den kommunistiska ideologin i relation till Stalins styre, så är läromedlens bristande tydlighet rörande vilka politiska beslut som bygger på kommunistisk ideologi och vad som är ett resultat av Stalins personliga agenda slående. För det första får läsaren inte veta vad den kommunistiska ideologin innebär, annat än att tanken med det kommunistiska Sovjetunionen var att upprätta en arbetarnas idealstat, präglad av gemensamt ägande. Att landet skulle vara toppstyrt och präglad av terror framstår som en naturlig del av det kommunistiska samhällets praktiska genomförande. Styret framställs som totalitärt och jämförs i flera fall med fascismens Italien och nazismens Tyskland. För läsaren blir konsekvensen av detta att den kommunistiska ideologin i sig framstår som omänsklig och präglad av terror. Det faktum att Stalins rädsla för etniska minoriteter tas upp på ett icke-problematiserande sätt i *Historiens ansikte* gör att ideologin till och med framstår som rasistisk.

I läromedlet *Perspektiv på historien 50 p* framstår den kommunistiska idévärlden som grundvalen för det sovjetiska samhället men som i andra i denna studie undersökta läromedel är det otydligt om det är Stalins och hans "socialistiska experiment" som får ta skulden för terrorn eller om det ens går att skilja terrorn från kommunismen som ideologi. I detta läromedel ges inga vidare förklaringar till varken terrorn eller kommunismen vilket ger en förenklad bild av dessa två stora begrepp. Denna förenkling går att se i de flesta av de undersökta läromedlen.

Är framställningen i linje med skolans styrdokument?

Den grundläggande principen här är att förlagen är fria i att förhålla sig till det historiska innehållet som de själva vill eftersom det idag inte finns någon regelbunden statlig läromedelsgranskning som ska avgöra huruvida läromedlens historiska framställning överensstämmer med styrdokumentet. Viktigt att lyfta fram är dock att man förutsätter att läromedelsförlagen följer de aktuella läroplanerna.

Den andra principen att ta i beaktning är att staten genom styrdokumentet lägger ut riktlinjerna och målen för undervisningen inom svensk gymnasieskola. Till syvende och sist är det dock läraren som väljer metod och stoff i arbetet. Viktigt att ta upp här är att läromedelsförlagen förhåller sig till de aktuella kursplanerna för att följa skolverkets linjer men någon plikt att göra detta finns inte.

Så hur förhåller sig förlagen och författarna till styrdokumentet? Kursplanen för Historia på gymnasiet (Skolverket, 2011) säger att viktiga globala förändringsprocesser och händelser så väl som mänskliga rättigheter, diktaturer, folkmord och konflikter under 1900-talet ska behandlas inom ramarna för ämnet. Steget från att ange *vad* som ska beskrivas till *hur* det historiska innehållet ska behandlas är stort. Detta är en fråga om lärarnas och förlagens autonomi. Lärarnas roll är att ge eleverna verktyg för att förstå och tolka historiska händelser som kan vara svåra att greppa i all sin brutalitet. Sovjetunionen nämns inte vid namn i kursplanen, men det är en av de viktigaste delarna i historielärares profession att själv avgöra vad som är relevant historisk kunskap.

För att svara på fråga 3 förhåller sig läromedlen till historieämnets centrala innehåll i den mån att de tar upp Sovjetunionen som är en viktig historisk händelse under 1900-talet och berör aspekter om diktaturer, konflikter och mänskliga rättigheter. Det man sammantaget kan säga om de undersökta läromedlen är dock att de inte ger mycket till förklaringsmodeller och framställningarna i läroböckerna kan inte på egen hand fördjupa elevernas förståelse för dessa historiska händelser. Bristen på historiska begrepp och olika perspektiv gör det svårt för eleverna att uppnå ämnets syfte att utveckla sitt historiemedvetande och sin förmåga att se hur man på olika sätt kan tolka historien. Samtidigt är läromedlen bara ett verktyg av flera som historieläraren har att tillgå för att hjälpa eleverna att uppnå målen.

Kursplanen ger utrymme för läraren att välja fritt vilka folkmord och diktaturer man som väljer att behandla i undervisningen och dessutom kan läraren själv avgöra vad som är ett folkmord och vad som är en diktatur. Konsekvenserna av detta diskuterar vi i slutdiskussionen.

Sammanfattning av resultatet

Fråga 1

- Stalins tid vid makten, politiska styre och den terror som begicks under hans tid vid makten beskrivs på ett ytligt sätt i de undersökta läromedlen.
- Några djupare förklaringar till händelsen går inte att finna i de läromedlen.
- Författarna framställer Stalin som person som den förklarande faktorn och hans egna politiska initiativ framstår som den enda anledningen till att terrorn sker.
- Författarna är sammantaget otydliga med inte bara sin förklaring av terrorn utan också i sin framställning av händelsen.

- I ett flertal läromedel är politiken och terrorn svåra att skilja på och de kan framstå som två sidor av samma mynt.
- Författarna till *Perspektiv på historien Plus* visar på de positiva effekterna av politiken (ekonomisk och industriell utveckling) medan baksidan av dessa framgångar stavas våld och förtryck, vilket pekar på författarnas svårigheter att skilja på politiken och terrorn.
- I flera av läromedlen framstår Stalins totalitära styre som en fortsättning av Tsarväldets styre.
- Den hårdföra politiken och terrorn kan här ses som något inneboende i den ryska politiska kulturen.

Fråga 2

- Tydliga tendenser av bristande tydlighet sett till läromedlens framställning av den kommunistiska ideologin i relation till Stalins styre.
- Otydligt vilka politiska beslut som bygger på kommunistisk ideologi och vad som är ett resultat av Stalins personliga agenda.
- Läromedlen ger inga förklaringar om vad den kommunistiska ideologin innebär.
- Det kommunistiska Sovjetunionens yttersta mål framstår som att upprättandet en arbetarnas idealstat, präglad av gemensamt ägande men toppstyrt och präglad av terror.
- Terrorn framstår som en naturlig del av det kommunistiska samhällets praktiska genomförande.
- Styret framställs som totalitärt och jämförs i flera fall med fascism och nazism
- För läsaren kan konsekvensen av detta leda till att den kommunistiska ideologin i sig framstår som omänsklig och präglad av terror.
- I ett av läromedlen framstår den kommunistiska ideologin till och med som rasistisk.
- I läromedlet *Perspektiv på historien 50 p* framstår den kommunistiska idévärlden som den ideologiska grunden för det sovjetiska samhället men i flertalet andra undersökta läromedel är skuldfrågan otydlig.
- Det framkommer en problembild i läromedlen i deras försök att skilja terrorn från kommunismen som ideologi.
- En förenklad bild av kommunismen och terrorn går att se i de flesta av de undersökta läromedlen.

Fråga 3

- Läromedlen förhåller sig till historieämnets centrala innehåll i den mån att de behandlar Sovjetunionen som historisk händelse och berör aspekter om diktaturer, konflikter och mänskliga rättigheter.
- Sammantaget ger de undersökta läromedlen inte mycket till förklaringsmodeller
- Framställningarna i läroböckerna kan inte på egen hand fördjupa elevernas förståelse för dessa historiska händelser.
- Bristen på historiska begrepp och olika perspektiv gör det svårt för eleverna att utveckla ett historiemedvetande.
- Förmåga att se hur man på olika sätt kan tolka historien är en färdighet dessa läromedel inte förstärker genom sin behandling av Stalins tid vid makten.
- Samtidigt är läromedlen bara ett verktyg av flera som historieläraren har att tillgå för att hjälpa eleverna att uppnå målen.
- Kursplanen ger utrymme för läraren att välja fritt vilka folkmord och vilka diktaturer som ska behandlas i undervisningen.

- Läraren kan själv avgöra vad som är ett folkmord och vad som är en diktatur i och med möjligheten till tolkning av styrdokumentet.

Slutdiskussion

Jämförelse med tidigare forskning

I Klas-Göran Karlsson forskningsöversikt presenteras tre övergripande förklaringsmodeller till den sovjetiska terrorn. Dessa utgörs av totalitarismen, revisionismen och postrevisionismen (se avsnittet Teori och litteratur). Intressant för denna studie som bland annat syftar på att undersöka hur man förklarar den sovjetiska terrorn är att ställa läromedlens innehåll och sätt att förklara händelsen på i relation till de förklaringsmodeller som redan existerar inom den akademiska världen. Studien visar att det förekommer förenklingar av både framställningen av terrorn och de förklaringar som läromedlen ger. För att uppfylla vårt syfte att undersöka om det i läromedlen finns spår av de teorier vi presenterat i forskningsöversikten, har vi kommit fram till att dessa teorier inte har något avgörande utrymme i läromedlen. De spår vi av dessa teorier som vi identifierat redogör vi för nedan.

Den teori som ger utslag i läromedlen är totalitarismen. Denna teori framhåller att terrorn och våldet var ett medvetet politiskt initiativ och att tvångsarbetet var ett politiskt medel för att stärka landets ekonomi. I läromedlet *Perspektiv på historien 50p* framhåller författarna systemet av arbetsläger som en central del av den sovjetiska expanderande ekonomin och industrin. Författarna framhåller också att Stalin trots att nötkreaturen i det hungersdrabbade området i Ukraina slaktades av sina ägare och matbristen blev uppenbar ändå pressade upp exportsiffrorna av spannmål. Detta går hand i hand med den förklaringsmodell totalitaristerna framhåller som rätt och riktigt i analysen av den sovjetiska terrorn. En central del i denna teori är också att den sovjetiska befolkningen så som en passiv massa som liggandes tar emot hårda sparkar. Hela revolutionen framstår som genomförd av en elit inom rysk kommunism. Passiviteten hos befolkningen är något som går att finna i alla läromedlen.

Ser man till syftet med terrorn så som det förklaras inom denna teori var det för att konsolidera makten något som även det framkommer i läromedlet *Perspektiv på historien 50p*. Man skriver att Stalins makt och stöd i botten i den rädda befolkningen kände inför staten. Författarna tar upp hur det politiska förtrycket ökade och hur betydande delar av dem gamla ledningen inom partiet och högt uppsatta militärer dömdes till döden. Man skriver också hur hundratusentals partimedlemmar avrättades mellan åren 1936-38. Här framstår det som att de politiska besluten togs grundade på förutsättningen att människor inte skulle motsätta sig dem på grund av rädslan för att gå samma tragiska öde till mötes. Avrättningarna, tvångsdeportationerna och arbetslägren framstår i likhet med totalitarismens sätt att förklara terrorn på i detta läromedel som inte bara viktiga förutsättningar för fortgången av Stalins politik.

Denna teori innehåller också tanken om en kontinuitet i rysk politik och framhåller då tsarens, Lenins och Stalins politik som alla färgade av terror och förtryck. Det ska alltså finnas en gemensam nämnare inom rysk politik och makt: terror. I läromedlet *Epos 1a1* skriver författaren att meningen var att Sovjet skulle bli folkets och arbetarnas stat, men att både Lenins och Stalins styre istället mer kom att likna tsarens styre. ”Inskränkningar i yttrande- och pressfrihet, summariska domstolsförfaranden, en stor och fruktad hemlig polis, deportationer och avrättningar” enligt författaren som ”kommunisterna” förde vidare från tsarregimens tid.

Den viktigaste tanken inom denna teori är kanske att det är politiska aktörer som driver historien framåt och man anlägger alltså ett aktörsperspektiv på den historiska utvecklingen.

Detta aktörsperspektiv går att se i alla undersökta läromedel då den främsta förklaringen till terrorn är Stalins egna initiativ. Denna slutsats drar även Erik Sjöbergs i kandidatuppsatsen *Förintelser – en studie av svenska historieläromedels framställning av 1900- talets folk mord*. Hans resultat visar att Stalin som enskild person tar uppmärksamheten från den ideologi han representerade och den sovjetiska terrorn framstår här som betingat av Stalin själv och inte av den kommunistiska ideologin. Författaren menar att historieskrivningen i de läromedel han undersökt rörande Stalintiden utgår ifrån ett ”aktörsperspektiv” eftersom terrorn i Sovjetunionen förklaras som betingat av Stalin själv. Denna slutsats kan vi alltså också dra genom studiet de läromedel vi undersökt.

Totalitarismen är av de presenterade tre teorierna under avsnittet *Tre huvudlinjer i forskningsdebatten för att uttrycka det kort den “enklaste” av de tre sätten att förklara terrorn på*. Här räcker det att tillskriva Stalin all skuld och man behöver inte ta in fler parametrar i ekvationen. Denna teori är alltså inte övergiven även om den på många sätt ses som föråldrad med tanke på all den nya forskning och de källor som kommit fram efter Sovjetunionens fall. Studien visar att detta förlegade och på många sätt förenklade sätt att se på terrorn fortfarande år 2012 i svenska läromedel utgör förklaringen till ett av de värsta brotten mot mänskligheten som historien har att berätta om.

Ser man till de andra två teorierna finner vi inte några spår av dessa i de undersökta läromedlen. Som framtida lärare är detta något som bekymrar eftersom användandet av dessa, inte för att de skildrar händelsen så som den var eller bör ses, på många sätt hade varit ett tillskott i arbetet med utvecklingen av elevernas förmåga att se historiska händelser ur olika perspektiv.

Peter Englunds tre teorier utgörs av den ekonomiska teorin, sabotageteorin och teorin om Stalins lynne (se avsnittet om *Teoretisk anknytning*) och utslagen av dessa teorier i läromedlen är nästintill obefintliga. Den delen av författarnas sätt att förklara terrorn som går att härleda till Englunds teorier är den om att tvångsarbetet och deporteringarna var ekonomiskt betingade, alltså att de var ett politiskt medel för att stärka ekonomin. Detta går till exempel tydligt att utläsa i läromedlet *Perspektiv på historien 50p* där man skriver att systemet av arbetsläger var en central del av den sovjetiska expanderande ekonomin och industrin. Englund menar att förklaringen enligt den ekonomiska teorin är att avrättningarna och arresteringarna just var en utstuderad metod för att skapa arbetskraft till det sovjetiska samhällsbygget. Englund själv förkastar denna teori och menar att den inte är en adekvat förklaring till terrorn. Det är här märkligt att denna teori som förkastas av en framstående historiker ändå finns representerad i svenska läromedel.

Övriga teorier finns inte representerade i de studerade läromedlen. Precis som vi tidigare understrukt, hade användningen av fler sätt att se på denna historiska händelse hjälpt eleverna i deras utveckling av både färdigheten att se historien ur olika perspektiv men också i utvecklandet av ett historiemedvetande.

Didaktiska konsekvenser

Efter genomförd studie är det relevant att ställa frågorna: Hur påverkar läromedlens framställning och förklaring av politiken och terrorn under Stalins styre i Sovjetunionen, våra elever? Vilken slags bild får de av Stalin, kommunismen och terrorn och framförallt vilken möjlighet till ett utvecklat historiemedvetande ger de undersökta läromedlen? Ser man till

Skolverkets styrdokument angående syftet med historieundervisning på gymnasiet framkommer det tydligt att ämnet syftar till att just bredda, fördjupa och utveckla elevens historiemedvetande. Ämnet ska också ge eleven möjlighet att utveckla sin förståelse av hur olika tolkningar av det förflutna präglar synen på nutiden och hur framtiden uppfattas. De inledande frågorna återkommer i våra huvuden. Är läromedlen verkligen så djupgående och nyanserade att de faktiskt ger eleven förutsättningar att utveckla alla dessa kunskaper?

En viss problembild framkommer här. Studiet av läromedlen har visat att läromedlens behandling av Stalins Sovjet mer än något annat ger enkla och ibland missledande förklaringar till både terrorn, politiken och ideologin. Den sammantagna bilden är att det förekommer stora förenklingar av innehållet. Det ges inga försök till nyanserade förklaringar eller exempel på teorier med olika sätt att förklara terrorn på. Hur ska då eleven kunna utveckla sin förståelse av hur olika tolkningar av det förflutna präglar synen på nutiden och hur framtiden uppfattas när några olika tolkningar inte ges i läromedlen? Risken för ett ytligt och förenklat sätt att se på händelsen infinner sig nu. Tidigare forskning visar tydligt att det finns ett antal sätt att förklara eller i alla fall försök till att förklara den sovjetiska terrorn på. Varför används inte dessa? Den tidigare forskningen visar också på att Förintelsen behandlas på ett annorlunda sätt än den sovjetiska terrorn. Alexander Svensson framhåller i sin kandidatuppsats att moderna läromedel använder ett flertal nyanserade förklaringsmodeller till händelsen. Varför ges inte dessa mer nyanserade förhållningssätt i framställningen av Stalins Sovjetunionen? Svaret på denna fråga kan vi inte genom genomförd studie finna belägg för men vi vill lyfta fram en problembild. Denna utgörs som tidigare nämnt av risken för förenkling av det historiska innehållet som utgör läromedlens förmedling av Stalins tid vid makten i Sovjetunionen.

De risker vi identifierat under studien är framförallt att eleven kan få en bild av terrorn som en händelse född ur Stalins personlighet. Att Stalin var en man som satte sina ambitioner före respekten för mänskligt liv är ingen felaktig iakttagelse men problemet framstår eftersom detta blir den enda förklaringen eleven får. Som tidigare nämnt finns det ett flertal andra teorier om anledningen till händelseförloppet som ledde fram till så många människors död och olycka och användandet av dessa hade tillsammans med bilden av att Stalin agerar ensam upphovsman till terrorn kunnat ge eleven de färdigheter Skolverket efterfrågar. Som framtida historielärare är vi införstådda med tanken om att förståelsen av olika tolkningar av det förflutna utgörs av ett historiemedvetande. Detta medvetande utgörs av grundtanken att historia som vetenskap inte är en metod för att bara återge det som hänt utan istället på ett vetenskapligt sätt tillhandahålla verktygen för att låta oss se historiska händelser på olika sätt. I diskussionen om "historien" bör man därför vara medveten om att den ser olika ut beroende på vem man frågar och i vilket sammanhang man befinner sig. Risken är att elever i mötet med dessa läromedels framställning av Stalins styre över Sovjetunionen inte får chansen att utveckla denna färdighet.

Den färdighet Skolverket menar att historieundervisningen ska hjälpa att utveckla är alltså framförallt ett historiemedvetande. Vilka andra problem finns här att se förutom de undersökta läromedlens tama hjälpande hand i utvecklandet av denna färdighet? Ett allmänt problem är här den tid och det arbete det tar att utveckla ett historiemedvetande.

Som historielärare ska vi i undervisningen inte bara hjälpa eleverna att utveckla ett historiemedvetande utan också ge dem grundläggande kunskaper om till exempel den europeiska epokindelningen. Detta kräver mycket tid och arbete för att få en grundläggande kunskap om dessa epoker och de sätt de påverkat varandra och banat vägen för nya rörelser

och förändringar i historien. Detta arbete underlättas av ett allmänt intresse, något vi som lärare har tränats i att väcka hos eleven. Detta intresse hjälper alltså i arbetet mot ett mer utvecklat historiemedvetande och för att utveckla ett historiemedvetande behöver man grundläggande kunskap om historien men också få chansen att se händelser och förändringar ur olika perspektiv. Vår studie visar på att dessa olika perspektiv inte framkommer i mötet med Stalins styre över Sovjetunionen och den utmaning vi som lärare står inför på så sätt kan vara lika stor som den eleverna ställs inför i mötet med historien.

Läromedlen vi undersökt är riktade till specifika kurser vars centrala innehåll anger en stegrande nivå av fördjupning och ökad fokus på tolkning av det historiska materialet. Det vi slås av i vår analys av läromedlen är dock att det inte går att utläsa någon direkt progression i läromedlens sätt att behandla det historiska innehållet när det gäller att förklara Stalinterrorn sett till den kurs läromedlet syftar att riktar sig till. I *Epos Ib* ges eleverna förvisso möjlighet att arbeta med källmaterial i syfte att utröna om Stalins politik grundlades av Lenin, men perspektivet i läromedlen är alltså det totalitarismteoretiska. I *Perspektiv på historien 2-3* ges exempel på hur man i Sovjetunionen använde sig av förfalskad historieskrivning för att legitimera sin maktposition, vilket är en tydlig koppling till kursernas centrala innehåll. Boken ger dock ingen förklaring till terrorn. Läromedlens förenklade och icke-problematiserande hållning till terrorn, oavsett vilken kurs läromedlen riktar sig till, är talande. Det faktum att de läromedel vi undersökt som riktar sig till de fördjupande historiekurserna väljer att inte ens behandla Stalins terror är slående.

Både läromedlens och lärarnas autonomi när det gäller vilket historiskt material man väljer att lyfta fram och hur man väljer att behandlar detta kan få konsekvensen att Stalins brott mot mänskligheten inte tas på samma allvar som Förintelsen. Som vi ser det kan historielärares arbete med den sovjetiska terrorn utvecklas genom att använda sig av exempelvis Levande historier och Peter Englund's litteratur i undervisningen, eftersom läromedlen tenderar att brista när det gäller att visa olika perspektiv och tolkningsmöjligheter. Framförallt skulle det kunna hjälpa eleverna att nå de kunskapsmål som Skolverket efterfrågar.

Framtida forskning

Ett naturligt steg vore att komplettera denna undersökning med analyser av fler läromedel, för att på så sätt få en mer heltäckande bild av hur svenska läromedel behandlar Stalins terror. Anledningen till detta är framförallt att öka resultatets generaliserbarhet. Det skulle också vara värdefullt med en jämförande internationell läromedelsstudie om frågorna i uppsatsen.

Ett annat förslag på vidare forskning är att undersöka om framställningen av Sovjetunionen under Stalin förändrats över tid och tagit intryck av de olika forskningsparadigm som funnits under de senaste 50 åren och som beskrivits av Karlsson (2008). Har det totalitarismteoretiska perspektivet alltid varit det rådande i läromedlen, eller har det gjorts försök till att hitta andra perspektiv i äldre läromedel?

Ett tredje perspektiv är att göra en kvantitativ undersökning av en större mängd läromedel för att utröna vilket utrymme olika brott mot mänskligheten ges. Detta skulle också kunna göras med ett historiskt perspektiv för att ta reda på om det skett några trendbrott under åren, och hur dominant Förintelsen varit i relation till andra brott mot mänskligheten.

Referenslista

- Bauman, Z. (1991). *Auschwitz och det moderna samhället*. Göteborg: Daidalos.
- Englund, P. (1996). *Brev från nollpunkten: historiska essäer*. Stockholm: Atlantis.
- Karlsson, K. & Schoenhals, M. (2008). *Brott mot mänskligheten under kommunistiska regimer* [Elektronisk resurs] : forskningsöversikt. Stockholm: Forum för levande historia.
- Nyström, H., Nyström, L. & Nyström, Ö. (2010). *Perspektiv på historien*. 50p. (1. uppl.) Malmö: Gleerup.
- Nyström, H. (2012). *Perspektiv på historien*. 2-3 : historiebruk och historievetenskap. Malmö: Gleerups.
- Nyström, H., Nyström, L. & Nyström, Ö. (2012) *Perspektiv på historien*. 1b. (1. uppl.) Malmö: Gleerup.
- Nyström, H. (2011). *Perspektiv på historien*. Plus / Hans Nyström, Lars Nyström, Örjan Nyström. (1. uppl.) Malmö: Gleerups.
- Rönqvist, C. & Markusson Winkvist, H. (2009). *Historiens ansikte*. [A]. (1. uppl.) Stockholm: Liber.
- Sandberg, R., Molin, K., Ohlander, A., Karlsson, P., Bolander, P., Nåsander, N., Steen, L., Björkman, J., Belin, H. & Douglas, C. (2014). *Epos 2 och 3*. Liber.
- Sandberg, R. (2011). *Epos 1a1*. (1. uppl.) Stockholm: Liber.
- Sandberg, R. (2012). *Epos 1b*. (1. uppl.) Stockholm: Liber.
- Sjöberg, E. (2005). *Förintelser – en studie av svenska historieläromedels framställning av 1900- talets folkmord*. Malmö
- Sverige. Skolverket (2006). *I enlighet med skolans värdegrund?: en granskning av hur etnisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker*. Stockholm: Skolverket.
- Sverige. Skolverket (2006). *Läromedlens roll i undervisningen* [Elektronisk resurs] : grundskollärares val, användning och bedömning av läromedel i bild, engelska och samhällskunskap. [Stockholm]: Skolverket.
- Skolverket. (2011) *Ämne - Historia*. Hämtad 2014-05-23 från <http://www.skolverket.se/laroplaner-amnen-och-kurser/gymnasieutbildning/gymnasieskola/his?tos=gy&subjectCode=HIS&lang=sv>

Statens institut för läromedelsinformation (1988). *Objektivitetsgranskning saklighet, allsidighet övergripande mål: PM*. Stockholm: Statens inst. för läromedelsinformation (SIL).

Svensson, A. (2014). *Förintelsen i svenska läromedel- En litteraturundersökning av författarnas sätt att förklara Förintelsen mellan 1960-2012*. Göteborg